ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1930

IV

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата	13·—	зол.
Піврічна »	7·—	»
Квартальна «	3·50	»
для членів »Червоної Калини«	3·—	»
ціна поодинокого числа	1·20	»

Для заграниці 2 $ річно.

За кордоном можна дістати »Літопис Червоної Калини«: **В Сполучених Держ. Північної Америки The Ukrainian Legion, P. O. Box. 578, Philadelphia, Pa, USA. / В Канаді The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121 / В Румунії Dmytro Herodot, Bucarest, IV. Delea Veche 45.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ РУСЬКА 18/III.

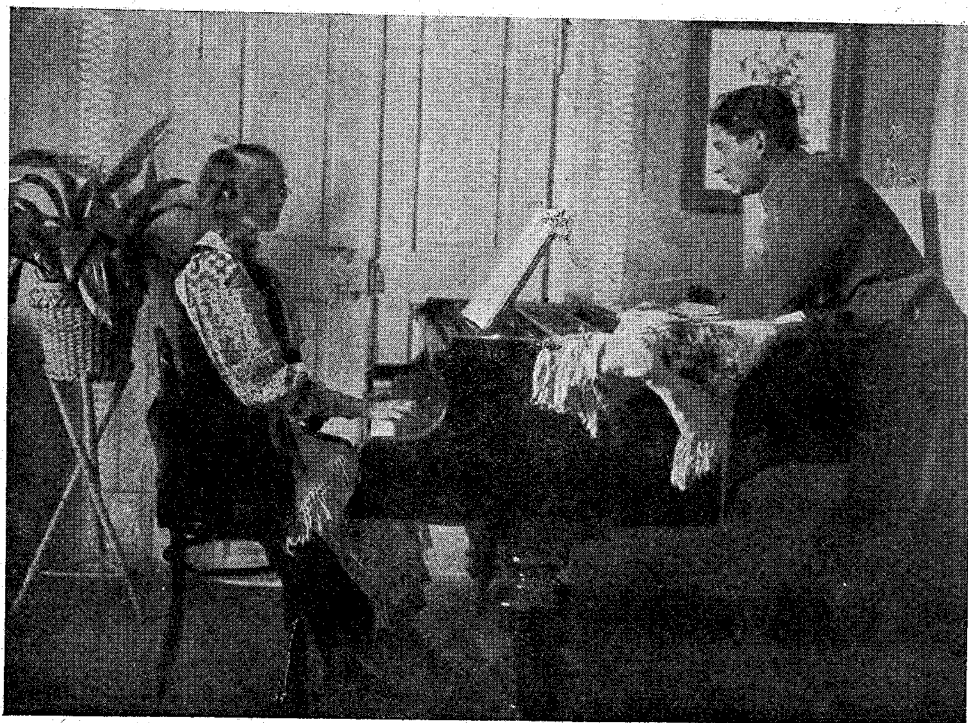
КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дутко: **Глум.** Оповідання, ст. 52	1·20 «	60 «
Д. Дорошенко: **Мої спомини про давнє минуле.** Частина I.-IV.	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129	1·50 «	75 «
За Золотоверхий Київ. Бої на вулицях Київа. При Центральній Раді Сторін 32	60 «	30 «
Левко Лепкий: **Сон Івасика.** Сценічна картина на 4 відслони з нотним додатком. Сторін 24	50 «	25 «
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до піскiв Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський: **Заметіль.** Трильоґія зі стрілецького життя.		
I. **Курилася доріженька** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192	4·— «	2·— «

	Ціна для нечленів	членів
Федір Дутко: **В Заграві.** — Трильоґія з визвольних змагань на Україні		
I. **Чорторий.** Сторін 192	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.**		
I. Частина. Сторін 180	3·50 «	1·75 «
II. Частина. Сторін. 180	3·50 «	1·75 «
III. Частина.	3·50 »	1·75 »
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість 17 арк. друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)		
I. Частина	4·— «	2·— «
II. Частина	4·— «	2·— «
III. Частина	4·— «	2·— «
IV. Частина	4·— «	2·— «
V. Частина	4·— «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	3·50 «	1·75 «
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни.		
I. Частина	3·— «	1·50 «
II. Частина	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50«	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція**	13·50«	6·75 «

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
II. Річник

ЧИСЛО 4. * КВІТЕНЬ * 1930

Воєнна ідилля
(1916 р. над Стрипою)

Б. Л.

Ще не світало, ще густа імла
Лежала над селом, як з вечера лягла,

Лиш ніби світлячки то тут, то там
Займалися і гасли по хатим, —

Село вставало й ладило обід,
Заки заграє трубка у похід.

Сумний настрій, осінну чути тлінь...
Біля воріт чекав твій карий кінь.

На стежці листя жовте, а на пліт
Хилила рожа свій останній цвіт.

І ти просив: „Зірви її і дай
Мені на спомин про наш рідний край.

Хоч не романтик я і не поет,
Від тебе хочу мати амулет.

Може, зак рожі зацвитуть твої
І заспівають знову соловії,

І зашумить в саді зелений шум,
На радість нам, а ворогам на глум.

Пройшовши сто невідомих доріг,
Прилину соколом до твоїх ніг".

— — — — — — — — — —

Заграла трубка, заіржав твій кінь,
Ти скочив і пропав в імлі, як тінь.

— — — — — — — — — —

Від того ранку шестий раз на пліт
Хиляє рожа свій пахучий цвіт,

І шестий раз в саді зелений шум
Шумить як туга раз, то знов як глум,

І соловій лящить в ліщині знов...
І тільки ти, лиш ти ще не прийшов.

На підмогу!

Володимир Гірський

Зимою 1918—1919 чекали буковинські Українці з запертим віддихом вістей зпід Львова. Думали собі »коби хоч вони здобули собі волю, а тоді прийде черга і на нас«. Місточками ходили преріжні слухи: »Львів вже наш«, »Ворог цілковито розбитий« і т. д.

Та свідоміша молодь не могла вже всидіти дома. Не могла всидіти і дітвора вижницької ґімназії. »Там наші бються, а ми маємо лиш зза плота прислухатися? Гайда на той бік!«

Урадили, що в понеділок по Йордані рушають. Означеного ранку зійшлися »охітники« в хаті І. Ц., а звідти рушили в Чорногузи, де умовлений перевізник мав їх перевезти. Було їх девять. Самі 14—16-літні хлопці, ученики IV—VI ґім. кл. Старші змовники остали дома.

Викралися з дому від родичів в місто чи то по ґазету чи по хліб і рушили до чорного перевозу. Ішли ґрупками по два, по три, щоби не впасти комунебудь в око, щоби не здержав їх румунський салдат. Крадьки просунулися до Черемошу, де їх вже ждав перевізник. Заплатили йому по 20 леїв за перевіз, а хто не мав, за того заплатили товариші, бо перевізник сантіментів не знав — йому давай гроші!

Сіли на маленьку дарабку і відбилися від берега. Всі притихли, майже завмерли. З одного боку трівога перед оком »ґранічера« (пограничника), а з другої ожидання радісної хвилини, коли вони вже опиняться на Україні.

Нараз гульк — з буковинських лугів виїзджає їздець. »Ґранічер? А що тоді ми зробимо?« Ось вже виїхав зівсім і входить в Черемош. Приглядаються ліпше, а то — контрабандист.

Прибили до другого берега. Поскакали втішні з дарабки на беріг, а хто не потрапив, то і в воду і побігли.

Яка то була радісна хвиля. Здавалося всім, що їм окрилилися ноги, що вони навіть не дотикають землі. І повітря було лекше, приємніше, цілком не таке, як те, що вони оставили за Черемошем. Дихалося свобідно-радісно: То була вільна рідна земля!

Зголосилися в Слобідці до жандармерії, дістали відповідні посвідки і рушили до Заболотова. Цілу дорогу співали.

З хатів вибігали діти, виглядали дівчата і цікавим, радісним усміхом витали малих »забіяків«.

Таборова Мельпомена

Б. Л.

В історії українського театру окрема глава належиться театрам наших полонених.

Скрізь по таборах, де вони більшими гуртами пробували, театр належав до найлюбіших способів потіхи і розваги. Він їм нагадував рідний край і рідне життя, помагав перенестися туди душею і на годину-дві забути про таборові злидні.

Тому то наші полонені так радо горнулися до театру, так дуже піклувалися ним, так щільно заповнювали театральну салю і так уважно та спочутливо вислухували театральних творів.

Мабуть нігде не помічав я такого живого звязку між сценою і глядачами, як власне в наших театрах для полонених.

Бачив я їх кілька, а близче знав два: у Раштаті (Баденщина) і у Вецлярі (над Лєном).

Про цей останній хочу сказати декілька слів.

Заложений він 1915 р. заходом д-ра Г. С., котрий з великим вкладом молодечої енерґії під патронатом »Союзу В. У.« і при допомозі гуртка свідомих полонених Українців поклав основи культурного розвитку табору. Бібліотека, чайня, хор, невеличка орхестра, виклади і віча, витягали з бараків »земляків«, котрі без тих інституцій булиби »терли матераци« і ниділи. Коли д-р Г. С. перейшов до табору в Зальцведелі, а до Вецляра прийшов новий »Просвітний Виділ« з д-ром Р. П. на чолі, національна культурна робота дальше йшла і могутніла з дня на день, разом із тим як росла національна свідомість табору. Хор і орхестра розвивалися зразу під проводом проф. О. Т., а пізніше під управою відомого нашого діріґента О. Є. Т. і дійшли до такого високого мистецького уровеня, що могли виступати з концертами не тільки в таборі, але й у Ґісені, в університетській авлі і в салі консерваторії у Вайльбурґу. Була це перша сімфонічна українська орхестра, яку я чув, а кращий хор почув я щолиш тоді, як Кошиць зі своєю співацькою дружиною приїхав.

Сцена з „Гриця“ в Раштатськім таборовім театрі. Полонені в ролі Марусі і Дарини. — В горі: ґрупка артистів таборового театру у Вецлярі. Полонені в ролях жінок. Між ними на право в горі Митя.

Церковний концерт вец. табору (хор, солісти, орхестра і великий орґан), на котрого програму зложилися твори укр. композиторів, заповнив величавий вецлярський старинний храм і був, можна сказати, культурною сензацією, бо Німці таких високих артистичних осягів по наших полонених земляках ніяк не сподівалися.

Таксамо високо стояли концерти, в котрих брав участь наш знаменитий співак М. Менцінський. Світової слави цей мистець не жалував труду, не порожив собою, обїздив табори і підносив прибитий горем дух своїх земляків-полонених. Продукції вецлярського хору і його найкращого соліста, тенора Волика, брали великі підприємства на ґрамофонні плити і хор цей, можна сміло сказати, розніс широко славу української пісні. Та про це, сподіюсь, напише хтось більше покликаний від мене.

Вертаючи до театру треба сказати, що він мав це, чого звичайно нашим театрам бракує, — велику сцену і вигідні ґардероби. А що між полоненими не бракувало талановитих малярів (з вец. табору вийшов відомий маляр Бабій), так і »лаштунки« (декорації) були все свіжі і такі, яких »штука« вимагала. (Один Решитило скільки їх намалював для вецлярського театру!) Ніколи не чулося тут питання »а нащо?«, »а пощо?«, — »можна при старих обійтися«, — взагалі ніхто не жалував праці для театру. Кравці шили костюми, другі вишивали сорочки, шевці сапянці готовили, щоб »вистава« вийшла як найкраще. В ґрупі були справжні артисти (Біличенко, Кривусів і другі), була й акторська заздрість, котра театрові не виходила на шкоду, охотників грати хочби й найдовші і найтрудніші ролі ніколи не бракувало. Крізь сцену пересунувся малощо не весь наш кращий драматичний репертуар, особливо твори історичні і побутові. Найбільше люблені були комедії, а найбільше оплескувано акторів-коміків. Тут то й доходили наші полонені до найвищих вислідів мистецьких.

Чи дали театри полонених щось нового в театральному мистецтві, чи тільки наслідували те, що колись бачили на Україні?

На це питання можнаби відповісти щолиш тоді, колиб були зібрані матеріяли до історії, як не всіх, то хоч декількох більших наших таборових театрів і колиб можна розглянути ті сотки фотоґрафічних знимок з поодиноких сцен і з поодиноких моментів важніших роль, які знято у Фрайштаті, Раштаті, Вецлярі, Гановери-Міндені, Зальцведелі, тощо. Гадаю, що найкраще булоби ті знимки зібрати в однім з наших музеїв (у Львові), щоб вони для істориків нашого театру не пропали. Та вже й нині можна сказати, що театри ті йшли в напрямі як найбільшого зближення мистецтва до життя, — чимбільше природно грав »артист«, тимбільше подобався видцям.

Те саме стремління видно було також у костюмах і в декораціях. »Вірно!« — це був здебільшого головний клич в таборовім театрі.

Окреме питання в історії таборових театрів це були жіночі ролі. Відомо, що жінкам до таборів не було вступу. З того боку табори скидалися на колишні »Січі«. Так тоді жінок мусіли »представляти« мущини. І вони їх представляли, старших і молодших, молодиць і дівчат, але як! Прямо розкіш було дивитися на тих усіх Наталок та Марусь, на амантoк і характеристичних »баб«, на світлі й чорні характери. Мабуть, чи не до найбільшого мистецтва доходили полонені в ролях жіночих.

Малий Митя (наймолодший полонений у Вецлярі, 15 літний хлопець) так грав дівчину, що можна було забутися, що це не справжня і то добра артистка.

Не знаю, чи був це наслідок »туги за жінкою в таборі«, чи може спомин давнішого театру, студенського, Харківського*) і других, де жінок мусіли грати мущини, досить, що жіночі ролі у Вецлярськім театрі полонених виходили дуже гарно і незвичайно цікаво, а гадаю, що і в других таборах було таксамо. І охотників до жіночих роль ніколи не бракувало.

На закінчення мимохіть насувається питання: »де вони нині?«

І як відповідь гомонять слова пісні: »Гей, хто в Лузі, озовися!« . . . .

Тихо . . .

*) Першою акторкою у Харківському театрі була »Лізка«, молода циганка, з котрою оженився актор Москвичів і щолиш таким чином впровадив там жінку на сцену. Вона була »прімадонною« і діставала 300 рублів і бенефіс у рік.

Штаб Запорожської Дивізії і старшин 2-го Запоріжського полку на Хортиці.

Січові Стрільці у корпусі ґен. Натіїва

Зі споминів б. п. *Івана Андруха сот. СС.*

ВІД РЕДАКЦІЇ: Поміщуємо без змін уривок зі споминів сот. С.С-ів Івана Андруха, писаних під датою 15. жовтня 1919 р. на постою в с. Зеленче на Великій Україні. Записки ці роблені підчас боїв під безпосередним враженням пережитого, радісного і болючого. Записки ці яскраво малюють, чим боліла душа тогочасного Січового Стрілецтва, подають підложе цього огню, в горнилі якого творилась стрілецька душа, подають причинки до переживань молоді Галицької Волості, що щасливими обставинами опинилась в огні української революції.

Автор, був. студент університету у Львові, »стара война«, підхорунжий У.С.С-ів зі сотні Івана Чмоли, родом з м. Перемишля. В боях на Лисоні попав в московський полон разом з іншими старшинами У.С.С-ів, перебував в таборі полонених в м. Царицині на Волзі і в м. Дубовці. В листопаді 1917 р. разом з сотником Миколою Загаєвичем (героєм Мотовилівки) поступив на службу до українізованого царицинського полку, де доміг організуванню втечі з полку знаній дванацятці старшин У.С.С-ів, що під проводом тодішного сотника Андрія Мельника*), утікли з табору полонених і прибувши в Київ повели організацію київського Січового Стрілецтва. Автор належав до рішучих практиків клича »ex Kiovia lux« для української держави. Був визначним, бойовим старшиною корпусу С.С-ів, пізніше прекрасним командантом 1-го п. п. С.С-ів, тяжко поранений в боях, був шанованим і любленим товаришем зброї. Ідейний і невтомний лицар. Після демобілізації корпусу С.С-ів в грудні 1919 р. передістався за кордон до Австрії і Чехословачини. Там командував в 1920 р. одною з »робітничих« сотень на Закарпатті. В 1921 р. повернув до Київа з ціллю організації повстанчої армії в большевицькому підпіллі. Був тоді членом »Київського Повстанчого Штабу«, а по викриттю цього штабу весною 1921 р. розстріляла його московська чрезвичайка разом з поетом Грицьком Чупринкою.

*) Диви статтю: Р. Сушко, полк. С.С.: Січові Стрільці за Центральної Ради, Календар »Червоної Калини« на 1928 рік.

Щоб не бути ворогами українського селянства, стрільці рішили радше здати зброю і розійтись, як ставати на службу до поміщика гетьмана Скоропадського, мимо того, що він обіцяв бути головою Самостійної Української Держави. Широким верствам української суспільности обличча Січових Стрільців було відоме і коли гетьман Скоропадський при помочі Німців захопив владу в свої руки, очі всіх звернулись на С.С. Навіть люди з вищих кругів не зуміли заняти відповідного становища супроти нової влади і в рішаючий мент перевороту стратили голову, та замісць видати відповідні зарядження для задушення перевороту, до чого булоби вистало самих С.С., тимбільше, що Німці не були ще як слід зорієнтовані, спасали самих себе і свої родини. Січові Стрільці мимо того, що були безпартійні, всетаки представляли собою групу людей укр. самостійників, які уважали, що Українська Самостійна Держава може існувати тоді, коли більшість її населення, себто селянство буде вповні задоволене і стане, як чисельно більше, пануючою клясою. З приходом гетьмана і виданням його деклярації Самостійности Української Держави безпосередно не загрожувала ніяка небезпека, та зате кожний знав, що ґенерал Скоропадський окружений старорежімними ґенералами та полковниками ворожими Українській Державі, як також поміщиками та московською буржуазією, ворожою українському селянству, таксамо як і Українській Державі та що існування Української Самостійної Держави поставлено під знак запитання.

Січові Стрільці були звязані в Київі, не мали найменшої свободи рухів так, що скинути гетьмана після довершеного ним перевороту було неможливо. Стрільці рішили здати зброю і розійтись по Україні. Більшість думала піти на села і тут провадити підпольну працю

проти Німців і гетьмана, щоб у відповідний час знову зібрати більшу силу в означеному місці і вдарити знову на Київ. Зараз після здачі зброї по сотням почалися зібрання і наради над тим, де дітися, що повинен робити кожний стрілець, чи варто вертати до Галичини, як держати звязок між собою, де можна збиратися на спільні наради і т. д. Перед кожним стрільцем стояла сотня доріг, і тому то треба було в один день рішитися, куди піти. Про ніякі військові частини, окрім дрібних комендантських та охоронних сотень, поза Київом ніхто не знав, тому кожний шукав якогось цивільного заняття. Деякі старшини, як Мельник, Черник, Сушко, Чмола, Кучабський, Матчак рішили остатись в Київі, щоб в центрі приглядатися новій владі і бути в курсі справ та інформувати тих, які поїдуть на провінцію. Богато поїхало до своїх знайомих до м. Сквири, Білої Церкви, Таращі, Канів, Верхне-Дніпровська і др. Стрільці з Наддніпрянської України розїхалися домів, забравши частину Галичан зі собою, старші віком стрільці Галичани відїхали більшістю в Галичину, а більшість старшин і стрільців осталась по роззброєнню в казармах, не знаючи, куди дітися. Тимчасом ходили вісти, що Німці хотять вивезти Галичан під конвоєм в Австрію, а рівночасно повернули деякі інтелігентні стрільці з сіл, де хотіли учителювати, та мужики їх прогнали, мовлючи: Ви спровадили Німців, ідіть собі також до них. Це мало поганий вплив на оставших стрільців і вони почали шукати заняття в самім Київі, щоб лише забратися з казарм. Якраз тоді при Штабі Української Авіяції потрібна була охорона, куди принято було більш 150 стрільців та старшин: сот. Мареніна Мирона, як к-ра охоронної сотні, хор. Сташинського та хор. Грицькова, як к-рів чет. Стрільці ті служили як нанята охорона літаків і аеродромів на Печерську та Волинському Посту аж до серпня 1918 року, коли командування Укр. Авіяції, боячися держати під боком заклятих ворогів золотопогонників, рішило розпустити цю сотню. Вона більшістю приїхала до Запоріжського Корпусу. Деякі стрільці, особливо промисловці, як шевці, кравці попереходили в сердюцькі полки, за що прочі стрільці оминали їх як зрадників і шпіонів.

В той час у Київі на вул. Прорізній було пристановище української партії »Самостійників«, яка бачучи, що богато стрільців шляється по городу, шукаючи заняття, почала вербувати їх в Запор. Корпус. Члени цієї партії розказували стрільцям, що поза Київом є ще »Бриґада Натіїва«, яка розміщена в Мелітополі та Александрівську, стоїть за самостійність Української Держави, не признає гетьмана і Німці бояться її роззброювати. Цею вісткою захопилися деякі старшини і сот. Андрух з бунч. Савойкою вибралися в Александрівськ для провірення цих вісток. К-р 2-го Запоріжського полку от. Болбочан, до якого удався сот. Андрух з бунч. Савойкою, приняв їх дуже радо і вислухавши історію про роззброєння С.С. і причини, які викликали його, сказав, що Запоріжський Корпус офіціяльно визнав гетьмана, але козаки Запор. Корпусу ставляться до гетьмана ворожо, а лише щоб оминути роззброєння і щоб можна було існувати, погоджуються з тим, щоб зараз визнати гетьмана. От. Болбочан обіцяв, що позволить стрільцям утворити свій курінь при 2-ому Запор. полку, а навіть виділить з С.С. окремий полк, оскільки їх буде богато.

З тими інформаціями сот. Андрух вернув у Київ і передав їх оставшим стрільцям і старшинам. З Київа виїхали в 2-гий Запор. полк з сот. Андрухом сот. Загаєвич Микола, хор. Кичун Іван, хор. Вирвіч, сот. Роґульський Іван, хор. Бак Іван, хор. Борис Франц, хор. Стефанишин Володимир, хор. Харамбура Роман і др., а також біля 170 стрільців.

Всіх приняв от. Болбочан з радістю до 2-го Запоріжського полку. За той час скрізь по залізницях волочилися стрільці, шукаючи собі місця і деякі попадали і в Александрівськ, де почав їх збирати при 2-ому Запор. полку бунч. Савойка Володимир, а опісля хор. Осип Вудкевич. З новоприбувших стрільців утворено дві піші сотні, одну 125 стр., другу 100 стр. з тим, що друга мала ще доповнюватися новоприбуваючими. Першу сотню т. зв. бомбометну (звалася так лише pro forma для поповнення штатів полку) передано сот. Загаєвичові Миколі зі старшинами: сот. Андрухом, хор. Стефанишином і хор. Василиком, другу сотню т. зв. 10-ту передано сот. Роґульському зі старшинами: хор. Вирвічом, хор. Борисом, хор. Кичуном і хор. Баком і приділено її до 3-го куріня 2-го Запор. полку. Решта піхотних старшин С.С. осталася або на посаді підстаршин в стрілецьких сотнях або стрільцями. Гарматчиків С.С. позволено збирати окремо хор. Вудкевичові, а кулеметчиків хор. Купранцеві.

Запоріжський Корпус почав своє існування ще з перших часів українізації російської армії. В Київі формувалися тоді полки: 1-ий Республиканський ім. гетьмана Дорошенка, ім. Наливайка, кінний полк ім. Костя Гордієнка, 3-ий Гайдамацький полк та Запоріжський полк. Полки ці формувалися переважно з свідоміших салдатів, прибуваючих з фронту у Київ, а також поповнялися учасниками українських військових зїздів у Київі себто свідомішими укр. старшинами, які особливо піднесли вартість цих полків. Безперечно, що в полках тих було богато всякої київської наволочі, яка шукала лише захисту і кватири при полку, а навіть набралося там богацько большевицьких провокаторів, навмисне присланих з Петрограду длятого, щоб вести аґітацію і розклад в тих полках. Большевицькі аґітатори зробили своє і підчас наступу большевиків на Київ богато козаків з тих полків зрадницько перейшло на їх бік. Та всетаки залишилася краща частина вірних синів України, які билися на вулицях Київа і відступали з Центральною Радою на Коростень. Командував тоді тими розбитками ґенерал Присовський і під його проводом полки 2-ий Запор. і 1-ий Республиканський взяли в сильних боях Бердичів, підчас коли Німці доходили щойно до Чуднова Волинського в 30-ти верствах на Захід від Бердичева. З огляду на те, що полки були малі, утворено з усіх давних полків куріні, а навіть сотні, злучені в полки: 1-ий Запоріжський ім. Дорошенка полк, 2-ий Запоріжський полк названий опісля полком Болбочана, 3-ий Гайдамацький полк і кінний полк ім. Костя Гордієнка. Утворено ще інжінірний полк, авто-панцирний дивізіон, зложений з 8-ми панцирних автомобілів і авіяційний відділ.

Ці всі полки були зведені в бриґаду ген. Присовського, який після приходу в Київ був назначений командантом м. Київа, а бриґаду передано от. Натіїву. Отаман зі своєю бриґадою відійшов з Київа на фронт і продовжував разом з Німцями дальше операції проти большевиків. Бриґада відзначилася під Полтавою, Ромоданом, а опісля її перекинули на полудне в Таврійську ґубернію, де вона загналася за большевиками аж під Сімферопіль, звідки відтягнено її на відпочинок в район м. Александрівська, що над Дніпром нарівні з островом Хортицею, осідком старої Січі та в район Мелітополя.

Присяга новобранців С.С. 18.IX. 1919 р. в Староконстантинові. Напереді стоїть Гол. От. С. Петлюра

— відзнаки півсотенного, себто наймолодшого старшини в сотні.

Козаки були одягнені в звичайні салдацькі мундури, старі, подерті, мимо того, що убрання по військових маґазинах було ще подостатком. Постачання в полку було поставлено досить погано, через що нашим стрільцям довелося неодному піти в шпиталь на цинґу, або тікати з полку через погану їду та невиплату платень по три-чотири місяці.

Стрільці приїзджали в 2-ий Запор. полк щоденно по 10 до 20 так, що сотня Роґульського скоро доповнилася до 150 стрільців.

Якраз в той час перебували в м. Александрівську н./Дн. Галицькі У. С. С. під командою сот. Микитки. В С. С. було чимало стрільців від У.С.С., які з Одеси утікали до Київа до С.С., себто дезертирували і тепер при стрічі такого С.С. жандармерія У.С.С. арештувала і віддавала своїй команді, а далі під полевий суд за дезерцію.

Це попсувало дружні відносини між У.С.С. і С.С., які проганяли У.С.С-ів, коли ці приходили арештувати. Мимо того богато стрільців з У.С.С. і Українців з австрійської армії дезертирувало до Гайдамацького полку Костя Гордієнка і др. ради тої свободи, яка була по тих полках, часто ради грошей (150 карб. в м.), забав, звичаїв по полках та тих пестрих костюмів і оселедців, які носили Гайдамаки.

2-ий Запоріжський полк, яким тоді командував тимчасово полк. Сільвавський, перейшов в село Вознесенку біля Александрівська, де і зараз живе чимало потомків старих Запорожців. 2-ий і 3-ий полк, до яких приділено С.С-ів, складався з чотирох курінів, двох скорострільних сотень »Максима»«, кінної сотні, пішої розвідки, бомбометної сотні і інжінірної сотні. Першим курінем командував кур. Зілінський, другим Дубовий, третим Федорів (опісля Сушко), четвертим кур. Зільніцький, кінною сотнею сот. Римський-Корсаков, бомбометною сотнею сот. Загаєвич, інжінірною сотнею, яка була заразом і резервою, старий полковник Любимський. Начальником постачання був полковник Василів. Відносно других полків Запоріжського Корпусу командний склад 2-го Запор. полку числився найкращим і найбільш свідомим національно, та в сути річі богато старшин попало там випадково і лише шукало нагоди, щоб переїхати до Денікіна в Новочеркаск, або до української справи відносилися зовсім пасивно. Всіх старшин на посадах в полку було біля 120. Козаків в полку в час нашого приходу було на загальнім стані приблизно 1.600. Козаки були переважно бувші салдати українських полків російської армії. Матеріял безумовно кращий, мало здеморалізований, а находилися і студенти, які спільно з так званими козаками старшинами т. є. старшинами на посаді козаків, піддержували духа. Сотні були дуже малі чисельно від 50 до 90 козаків і дісціпліна, як на тодішні відносини, була досить велика. Команда була »капканізська«, себто переведена з російської на українську мову. Славні минулі бої звязали з собою старих Запорожців, а молодих новобранців заставляли поважати старих товаришів.

Гол. От. С. Петлюра зі старшинами С.С. в Староконстантинові 18.IX. 1919 р.

Взірцем в полку під кожним зглядом була сотня пішої розвідки, убрана в каски (шоломи) і однострої, а зложена почасти з Галичан — бувших полонених. Давні старшини були одіті в захисні однострої з синіми лямпасами на штанах і золотими нашивками на лівому рукаві, по посаді начинаючи від одної нашивки

Дня 18-го мая 2-ий Запор. полк святкував велике свято, а іменно ставлення залізного хреста на острові Хортиці на місці, де стояла церков старинної Запоріжської Січі. В прияві цілого полку і штабу Запоріжської Дивізії після відправленого молебня закопано залізний хрест на скелі, що в самому північному кінці острова Хортиці. Після того козаки і старшини улаштували пир і при орхестрі святкували память старих Запорожців та воскресення вільної України з новими Запорожцями. Стрільці брали участь також, однак лише одна сотня Загаєвича та Роґульського була в службі. Цілий час побуту у Вознесенках, як стрільці, так

Присяга новобранців С.С. 18.IX. 1919 р. в Староконстантинові. Напереді стоїть Гол. От. С. Петлюра

— відзнаки півсотенного, себто наймолодшого старшини в сотні.

Козаки були одягнені в звичайні салдацькі мундури, старі, подерті, мимо того, що убрання по військових маґазинах було ще подостатком. Постачання в полку було поставлено досить погано, через що нашим стрільцям довелося неодному піти в шпиталь на цинґу, або тікати з полку через погану їду та невиплату платень по три-чотири місяці.

Стрільці приїзджали в 2-ий Запор. полк щоденно по 10 до 20 так, що сотня Роґульського скоро доповнилася до 150 стрільців.

Якраз в той час перебували в м. Александрівську н./Дн. Галицькі У. С. С. під командою сот. Микитки. В С. С. було чимало стрільців від У.С.С., які з Одеси утікали до Київа до С.С., себто дезертирували і тепер при стрічі такого С.С. жандармерія У.С.С. арештувала і віддавала своїй команді, а далі під полевий суд за дезерцію.

Це попсувало дружні відносини між У.С.С. і С.С., які проганяли У.С.С-ів, коли ці приходили арештувати. Мимо того богато стрільців з У.С.С. і Українців з австрійської армії дезертирувало до Гайдамацького полку Костя Гордієнка і др. ради тої свободи, яка була по тих полках, часто ради грошей (150 карб. в м.), забав, звичаїв по полках та тих пестрих костюмів і оселедців, які носили Гайдамаки.

2-ий Запоріжський полк, яким тоді командував тимчасово полк. Сільвавський, перейшов в село Вознесенку біля Александрівська, де і зараз живе чимало потомків старих Запорожців. 2-ий і 3-ий полк, до яких приділено С.С-ів, складався з чотирох курінів, двох скорострільних сотень »Максима«, кінної сотні, пішої розвідки, бомбометної сотні і інжінірної сотні. Першим курінем командував кур. Зілінський, другим Дубовий, третим Федорів (опісля Сушко), четвертим кур. Зільніцький, кінною сотнею сот. Римський-Корсаков, бомбометною сотнею сот. Загаєвич, інжінірною сотнею, яка була заразом і резервою, старий полковник Любимський. Начальником постачання був полковник Василів. Відносно других полків Запоріжського Корпусу командний склад 2-го Запор. полку числився найкращим і найбільш свідомим національно, та в сути річі богато старшин попало там випадково і лише шукало нагоди, щоб переїхати до Денікіна в Новочеркаск, або до української справи відносилися зовсім пасивно. Всіх старшин на посадах в полку було біля 120. Козаків в полку в час нашого приходу було на загальнім стані приблизно 1.600. Козаки були переважно бувші салдати українських полків російської армії. Матеріял безумовно кращий, мало здеморалізований, а находилися і студенти, які спільно з так званими козаками старшинами т. є. старшинами на посаді козаків, піддержували духа. Сотні були дуже малі чисельно від 50 до 90 козаків і дісціпліна, як на тодішні відносини, була досить велика. Команда була »капканізська«, себто переведена з російської на українську мову. Славні минулі бої звязали з собою старих Запорожців, а молодих новобранців заставляли поважати старих товаришів.

Гол. От. С. Петлюра зі старшинами С.С. в Староконстантинові 18.IX. 1919 р.

Взірцем в полку під кожним зглядом була сотня пішої розвідки, убрана в каски (шоломи) і однострої, а зложена почасти з Галичан — бувших полонених. Давні старшини були оділі в захисні однострої з синіми лямпасами на штанах і золотими нашивками на лівому рукаві, по посаді начинаючи від одної нашивки

Дня 18-го мая 2-ий Запор. полк святкував велике свято, а іменно ставлення залізного хреста на острові Хортиці на місці, де стояла церков старинної Запоріжської Січі. В прияві цілого полку і штабу Запоріжської Дивізії після відправленого молебня закопано залізний хрест на скелі, що в самому північному кінці острова Хортиці. Після того козаки і старшини улаштували пир і при орхестрі святкували память старих Запорожців та воскресення вільної України з новими Запорожцями. Стрільці брали участь також, однак лише одна сотня Загаєвича та Роґульського була в службі. Цілий час побуту у Вознесенках, як стрільці, так

і старшини С.С. держалися окремо від старих Запорожців і якось тяжко було зжитися одним з другими. Сотника Рогульського приняв комендант 3-го куріня за большевика і казав, що С.С-ів треба роззброїти за те, що вони большевики. Даремні були пояснення і докази. Богато старшин особливо таких, які ладилися в дорогу на Дон, дивилося на С.С-ів, як на ворогів і австрійських шпіонів, які заробляють гроші на Україні. Другі старшини були байдужі до С.С., а лиш маленька часть, як кур. Дубовий, кур. Зільніцький, хор. Авраменко ставилися до С.С. прихильно, як до дисціплінованого, карного та національно-свідомого війська. Ці недружелюбні відносини доводили до того, що стрільці за жадну ціну не хотіли бути в других сотнях окрім стрілецьких і просто ненавиділи старшин 2-го Запор. полку. Стрільці зложені виключно з Галичан жили цілий час окремо від козаків решти сотень і частин. Бували випадки, де, як прим. кацап полк. Любимський відзивався до стрільців »ви австрійська дрянь« і т. д. та бештав півсотенних С.С. за те, що не вміють »брати під козирок« по російськи. Ніякі скарги до от. Болбочана не помагали, бо він сам боявся, що коли буде держати сторону С.С. і поводитися з ними якслід, то більшість старшин повстане проти нього, а 2-ий Запор. полк — це була основа Запоріжської Дивізії.

При кінці мая весь Запоріжський Корпус перекинено в район м. Славська і м. Ізюма, Харківської губ. недалеко річки Донця. Запор. Корпус підчинено командантові ґерманського корпусу, який мав охорону границь в межах харківської ґубернії. Січові Стрільці після роззброєння чули до Німців велику ненависть мимо того, що кожний був переконаний, що, якби не Німці, які перші признали Україну самостійною державою, заключили з нею мир, то ще довго Европа не зналаби нічого про існування України. До того часу, як Німці були рука об руку з укр. військом проти большевиків — між одними і другими була велика приязнь, та коли Німці зачали заводити свою господарку на Україні і почали вивозити військові маґазини і все українське добро в Німеччину та розігнали Центральну Раду, почалася між одними і другими велика ворожнеча. Були випадки, де стрільці чи Запорожці, стрінувши поодиноко Німців в околицях м. Славянська, потайно убивали їх. Зрештою таке саме відношення до Німців було по всій Україні. Німці зі свого боку дивилися на Гайдамаків і взагалі на українське військо, як на наволоч, яку треба лише роззброїти, чого однак не вдалося їм зробити. В м. Славянську Запор. Корпус стояв в резерві приблизно до 20 липня. Тут переводилися по сотням звичайні денні заняття, поза якими стрільці живо інтересувалися життям по всій Україні, особливо повстанням проти Німців в звенигородському та таращанському повіті. Кожний успіх повстанців стрільці радісно витали, а деякі, що стратили віру в похід Запор. Корпусу на Київ — опускали самовільно полк і подавалися в ряди повстанців, де по слухам мало бути чимало С.С. Виявилося, що повстання вибухло на почві невдоволення селян »карательними отрядами«, які відбирали у селян награблене майно і били за це. В цю справу вмішалися Німці, яких зразу всюди били та коли Німці післали більшу силу, повстання ці криваво подушено, спалено богацько сіл та вивішано богато селян. Там не було ніякої спільної акції, не було ніякої політичної програми, а просто селян парили нагайками, а вони нарешті малими гуртками запротестували і стали збройно боронитися перед »карательниками«. Були окремі відділи чисто грабіжницькі, як прим. відділ Шабельника в районі Білої Церкви, а також чисто большевицькі, які заводили совітську владу в занятих округах. В таращанському повіті був большевицький відділ Гребенка до 3000 людей при 6-ти гарматах та скорострілах, які довший час не давалися Німцям роззброїти, та вкінці частина їх розійшлася, а частина перейшла з Гребенком на Полтавщину, а опісля в совдепію, де дала початок славній Таращанській Дивізії. Були також такі відділи партизанські, які грабували лише настільки, наскільки цього треба було для їх життя. По лісах — як напр. в районі ст. Миронівки був відділ в числі 200 людей Шиленка, укр. есера, який занявся ловлею Німців, псуванням залізниць, грабуванням німецьких маґазинів і т. д. і який прилучився до Січового Стрілецтва підчас походу на Київ.

Взагалі стрільці пізнали, що туди їхати не варто, бо всеодно повстання при таких умовах нічого доброго не принесе, а лише причиниться до більшої руїни, бо всетаки у Німців сили достаточно, щоб подавити повстання в трьох чи чотирох повітах. Зі здушенням повстання стрільці почали резиґнувати вже з соціяльного перевороту на Україні і щораз то більше почали погоджуватися з думками, що самостійність Української Держави важніша, як її внутрішний устрій і в першу чергу треба закріпити ту державну самостійність, а внутрішний устрій поставити на дальший плян. Стрілецькі старшини дивилися на повстання дуже скептично і переконували стрільців, що вони повинні остати в сотнях, поки не прийде час зібрати всіх С. С., так як це було в Київі. З Київа приходили вісти, що робляться старання, щоб позволено зібрати назад полк С. С. Кожний стрілець тільки й того ждав, що скоро зберуться назад старі товариші і створиться взірцевий полк, здоровий зачаток української армії. Своїми надіями і мислями стрільці не ділилися зі своїми товаришами полку, які були для них по серцю дуже далекими. Стрільці вірили, що Запор. Корпус не очиститься від того московського налету і від грабіжників та злодіїв, яких тоді наплодилося дуже богато в полках. При кінці липня Запор. Корпус одержав наказ вирушити до ст. Сватова, звідки пішим порядком мав відійти в старобільський повіт на охорону демаркаційної лінії. Корпус числив тоді загального стану не більше шеститисяч (6000) та всякого майна назбиралося більше як на 15 ешелонів. Маса жінок волочилася за полками і штабами, а безконтрольність в постачаннях доводила до великих надужить та безкарних продажей. Стрільці, бачучи це, реаґували як можна було, за що стягали на себе лише ненависть.

На ст. Сватово призначено стрілецьку сотню Роґульського для охорони постачання 2-го Запор. полку тому, що не було другої надійної охорони.

Ще в Славянську з новоприбувших С. С. створено т. зв. »3-ту скорострільну ватагу«, яку доручено сот. Андрухові з старшинами хор. Мельником Федором, хор. Загаєвичем Матвієм, хор. Шепаровичем та хор. Ґловою Василем. Ця сотня мала до 220 стрільців кулеметчиків і піхотинців. Гарматчиків зібралося окремо біля 160, яких з приїздом сот. Дашкевича Романа, командіра батерії С.С. в Київі, передано як 2-гу батерію до гарматного полку. Мимо всяких заходів сот. Дашкевича гарматня батерія одержала лише 20 рушниць і два скоростріли, до яких навіть боялися дати острі набої — мовляв С.С. це большевики. У других батеріях було замало обслуги, тому гарматчиків С.С. хотіли розділити по других батеріях. (Кінець буде).

Повстання на Брацлавщині

Написав *Степан Пекарчук*

Настала весна 1919 року. Сонце ярко палало, рідкі плями снігу на почорнівшій землі робились все меншими.

Большевики вступили до міста ще вчора, якраз у великодний вівторок, в кінці березня. Вступили як повні власники і зразу же почали господарювати, забираючи в господарів ріжне майно та їжу. Тогож таки дня розстріляли: начальника тюрми Сулиму, та полковника Мовчанського з дружиною та дочкою, котрих попереду знасилували.

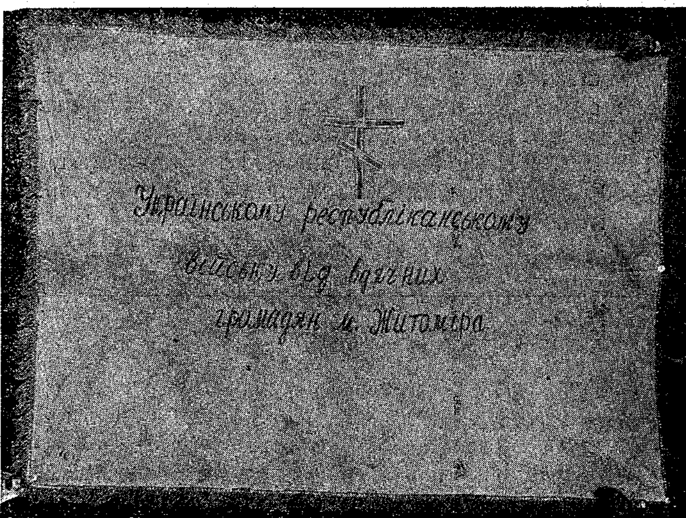
Місто притаїлось, мешканці лякливо проходючи по місті минали площі та широкі вулиці і при зустрічі зі знайомими, рахували чомусь потрібним балакати потайки.

Навіть передсвяточний ярмарок пустував; зїхавшіся зранку селяни, захопились настроєм міста і тікали по домам. Лише Жиди, одягнуті по празниковому, ходили валками по місті, наповняючи повітря своїм криком.

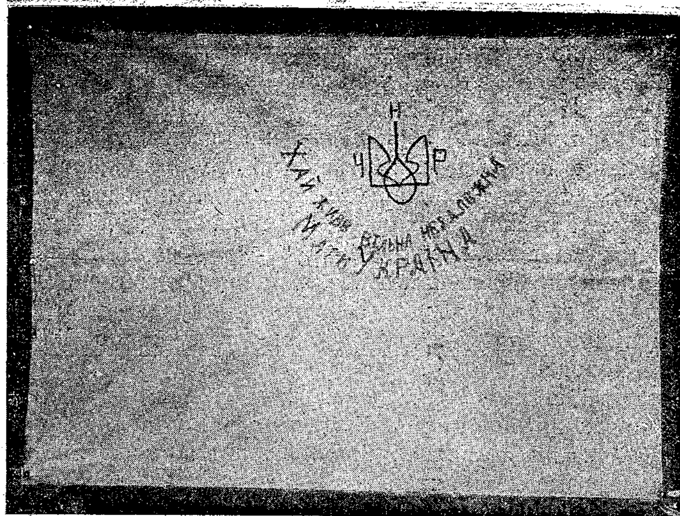
Тими днями я ще готувався до останних іспитів, перед закінченням ґімназії і прихід большевиків настільки зворушив мою рівновагу, що я не мав жадної змоги працювати і цілими годинами ходив по кімнаті, міряючи її здовж і поперек великими кроками.

В вечері, ще добре не смеркло, до мене прийшов мій приятель, з яким я вкупі працював в шкільному гуртку Українців.

Сьогодня, каже, зібрання. Вдягайся скоріше, щоб часом не спізнитись. За кілька хвилин, ми уже підходили до будинку, де мало відбутись зібрання, під виглядом родинної вечірки. Перше, що мене вразило і здивувало, що при вході в помешкання, в кімнаті навкруги стола сиділо кілька найповажніших людей міста, було також кілька душ незнайомих і кілька селян, але найбільше було молоді наших шкіл: ґімназії, технічної та вищепочаткової школи. Всі вони в нетерплячці, крутилися по кімнаті, не знаючи, для якої мети зібрані збори.

Друга сторона цього-ж прапору.

ЖОВТО-БЛАКИТНИЙ ПЛЮШОВИЙ ПРАПОР, дарований мешканцями Житоміру Корпусові залізно-технічних військ Дієвої Армії У.Н.Р. (кмдт. підполк. Василь Бень) з нагоди заняття ним міста 17. лютого 1919. р. Один бік із синього плюшу, із вигаптованим жовто-синім тризубом, монограмом У.Н.Р. і таким же написом у двох стрічках: Хай живе вільна незалежна Мати Україна. Другий бік із жовтого плюшу, на ньому нашитий трираменний хрест із жовтої тасьми, перетканої золотим шихом, низом ґаптований шовком помаранчевої краски напис у трьох стрічках: Українському республіканському війську від вдячних громадян м. Житоміра. Прапор обшитий кругом золотим ґальоном з жовтими тороками, на усіх чотирьох рогах золоті кутасики із срібним ядром; величина 17/86 цм. (у відділі визвольної боротьби Музею Н.Т.Ш. у Львові).

Нарешті, зза стола встав один український діяч і, запрошуючи до уваги, в коротких рисах зясував мету цих зборів: »...Ви гарно бачите самі, що робиться в цей час по нашій Україні, не встигли ми на ноги стать, як нові валки чужинців прийшли з новим ярмом... Народ від грабунків зубожів, нищиться, окрашуючи рідні землі своєю кровю... Ми мусимо повстати і загальними силами боротись проти навісних нам чужинців«... Останні слова промови пробреніли в кутках і замовкли і довго ще все зібрання сиділо мовчки, мов зачароване тою промовою і лише блискучі очі присутніх говорили за те, що робилося в їх душах.

Повстання було вирішено утворити 14 квітня, а до того часу, всі молоді сили присутні мусіли завтра же розійтись по селах всього повіту, закликаючи до боротьби зі зброєю в руках, проти непрошеного уряду.

За ті дні, мені з приятелем небіжчиком Лихварем, прийшлось побувати по селах: Грабівці, Сорокодуби, Мачуха, Михайлівка, Шура і Клибаня. Селяни стрічали нас дуже сердечно і з радістю згоджувались приняти участь, обіцяючи на досвіток 14 квітня, надіслати до міста свої озброєні загони.

Настала ніч з 13 на 14 квітня. Зі всіх боків до міста стали підходити валки селян озброєних: рушницями, баґнетами, косами...

З кожною годиною гурти все збільшувались і нетерпляче дочікували гасла, по якому можна було вступити до міста. Коротка весняна ніч тягнулася безконечно. Темрява мовчки ковтала чорні сілюети юрб, від яких, неначе хвилі моря, плили плюскання тихої розмови. Місто спало і його непрошені мешканці не від-

чували того, що лягали спати в останній раз. Лише глибоке небо мовчки дивилось тремтючи мілійонами срібних зірок і знало, кого має завтра прийняти до себе.

Нетерплячка все збільшувалась і нерви натягнутими струнами шарпали тіло. На сході почало біліти. Буг вкрився теплими відпарами, які клубами здіймались до гори і стояли довгим стовпом понад усю річку.

Нарешті в передранішній тиші приплив згук дзвона і за ним, прорізуючи повітря, хапливо вискакуючи один наперед другого заграли ще три. Залунали постріли і вулиці міста вкрились юрбами: свит, кожухів, піджаків, денеде, поміж шапками та кашкетами маячіли блакитні шлики, а на косах відклепаних наново та багнетах вигравала рання зоря.

Сірі каміння шляхів вкрились плямами крові, яка тоненькими струмочками стікала в ямки і застигала. В повітрі носились димові хмари з пожару кількох хат і лунали відгуки пострілів, та вигуків натовпу...

Зійшло сонце. Проміння здивовано сковзнуло по шляхах і закупалось в калюжах крови. По всіх дорогах, площах, переулках валялися трупи большевиків. Селяни стомлені дорогою та безсонною ніччю, розійшлись по домах і влада всього повіту перейшла до рук повстанців. Як було легко на душі і весело, побачити на варті старого, сивобородого селянина, озброєного з ніг до голови.

В той же день був утворений Революційний Повстанський Комітет, — як повітова влада незалежної України. Місто з околицями проголошено на військовім положенню і поділено на райони, в котрих охорона провадилась самими мешканцями. В той час я був призначений начальником охорони 8-го району »крепостного валу«.

Спокій в місті тривав всего чотири дни. 18 квітня о 10 годині ранку, з Немирова прискакав на змученім коні гонець, з проханням надіслати до немирівських повстанців допомогу, бо з м. Винниці 5-й большевицький полк та кіннота ведуть наступ і що разу посуваються близче. Одночасно, з другого боку, з м. Тульчина одна з большевицьких частин повела наступ на Брацлав.

З наказу Революційного Комітету, села розташовані поблизу фронтів, виступили на допомогу збройними загонами, стримуючи наступ ворога.

І знову дзвони загули, скликаючи населення на нараду. Зформувався спішно місцевий загін в кількости 300 людей і вранці 19 квітня, був відпроваджений на немирівський фронт, по дорозі ще приєднався загін села Шури з 5 кулеметами і 2 гарматами. Тогож дня вечером, другий відділ в 200 людей вирушив в напрямку Тульчина. Опріч того розіслано гонців по всіх селах, аби підіймалися і збройними силами з харчами на тиждень, негайно вирушали до Брацлава.

20 квітня, ще тільки сонце позолотило верхи столітних лип, котрі стрункими шпалерами тягнуться здовж шляхів на Брацлав, в далечині, здіймаючи куряву шляху, наближалося військо, а від нього далекою луною розлягалася пісня і наближалась до міста. За якийсь час в місто вїхали немов дійсні козаки — загін села Щуровець. Попереду, важно взявшись в бік, їхав старий дядько на білій кобилі, то був небіжчик отаман Левченко з двома синами, котрі їхали за ним трохи оддаль, далі рядами по три, тримаючись порядку, пройшла кіннота, досить гарно озброєна, піхота, а за нею прогуркотіли по шляху три кулемети на возах і гірська гармата. Обоз складався з трьох десятків возів завантажених бабами, котрі везли в горшках повитих мішками: горячий борщ, вареники та іншу страву. Вслід за цим загоном вступило ще декілька загонів інших сіл. Село Монастирське вислало свій відділ з музикою, яка провожала вояків аж на самий фронт. З позиції прибули трівожні вісти: Большевики розбивши Немирівські загони заняли місто і розстрілюють населення. Вирішено виступивші відділи стягнути по цей бік Немирова і окопатися в лісі. Кращої позиції і не знайти; від ліса до самого міста тягнулося чисте поле і не давало ворогові можливости підійти до ліса. На позицію прибуло повстанців понад 4 тисячі; з них 1500 що найменше гарно озброєних. Опріч того в гарній допомозі ставали, доки вистарчило набоїв, 18 кулеметів та 3 гармати. Ворога налічували до 800 людей.

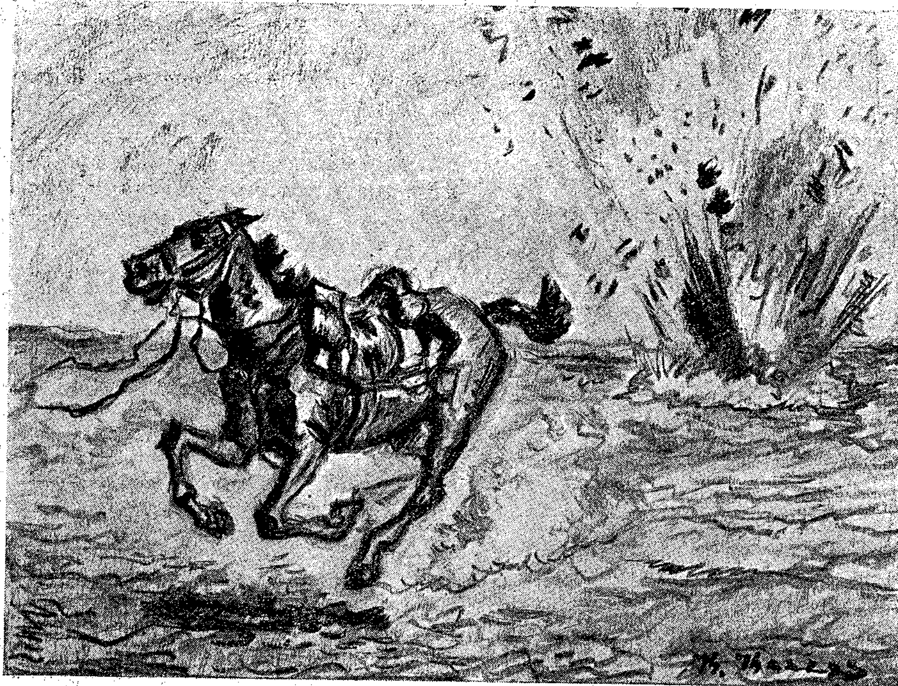
В цей час, коли провадився бій під Немировом, зпід Тульчина прибули відомости, що большевики розбиті і відступили в м. Тульчин. Повстанські сили, які були там, розїхались по домах, залишивши під Тульчином, на Нестерварській горі залогу в 300 людей молоді, що і пошкодило щасливому ходові повстання, яке закінчилось так катастрофічно. Відступивші розбиті сили большевиків, отримавши 22 квітня допомогу зі стації Вапнярки, розпочали новий наступ і зломавши опір нашої залоги, яка значно поріділа, стали зближатися до Брацлава. Відомости про зближення збоку Тульчина большевиків зворушило фронт; повстанці почали відступати; покинувши ліс вибились на чисте поле і несучи великі страти в своїх рядах, спішно стали відходити до Брацлава, де і зупинилися для нового бою над Бугом.

О 4 годині дня 23 квітня, до міста вскочила большевицька кіннота і захопила владу в свої руки.

Піхота, розташувавшись по той бік річки, кулеметним та рушничним вогнем, почала обстрілювати тил повстанців. Розгублені козаки, кинулись вздовж понад річкою, вкриваючи шлях свого відступу десятками трупів. Рештка селян, що лишились в живих, закопавши зброю, вернулися знову до своїх плугів; багатож вступило до повстанських загонів і зникло в лісах.

Так сумно скінчилося славне повстання на Брацлавщині. Минули роки. Висока могила над Бугом поросла гнучкими лозами.

Ґраната. Рис. *І. Іванець.*

З листків слави 4. золочівської бриґади

написав *С. Гайдучок*

В перших днях серпня 1919. золочівська бриґада станула штабом в Проскурові, а полки піхоти та артилерія рушили на Староконстантинів і обсадили лінію Бужка, захоронюючи Проскурів від большевиків.

Хоч ворог подався на Староконстантинів, то захорони треба було, Проскурів все стояв перед небезпекою обстрілу ворожими панцирними потягами. Вони й не довго дали на себе ждати.

Здавалося, що частини бриґади заведуть в боротьбі з цим родом збруї. Вониж тут вперве з ними стрічалися і то серед нових обставин. Перший ворожий панцирник, забраний колись на Дієвій Армії (з того титулу по його здобуттю зголосили частини Дієвої Армії до нього свої претенсії), підїзджав на своє лихо в напрямі Проскурова. Як тільки стежі його появу зголосили, вибрався його сполювати поручник Сайкевич з 7. полку з кількома стрільцями. Полями-житами дістався до залізничого шляху й ручними ґранатами зірвав шини позаду панцирного потягу. Артилерія і осьмий полк стали його кропити огнем. Обслуга панцирника вскорі зіставила броневик з машиновими крісами і гарматами.

Здобутий панцирник охрестили »Золочівка«. В два дні пізніше мав змогу і 8. полк бриґади пописатися.

Наблизився модерно збудований панцирний потяг »Комуніст«. Негайно пішов полк розстрільною на нього і закопався яких 400 кроків від нього, а артилерія СС., що то цілий час була в приділі бриґади, та батерія 4/4 почали вогонь зпереду і ззаду панцирника. Цілу днину тревала завзята борба. З обох сторін ревіли гармати і такали машинові кріси. Панцирник мав відважного начальника, що стояв на плятформі машини і наганяв вояків направляти шлях під охороною огню. Та це не помагало, бо артилерія розбивала його стрільнами все в новому місці.

Полк вислав сільського хлопчину з предложенням здатися. Залога панцирника це відкинула.

Аж в глуху ніч опустила залога панцирник, який таки дістався в руки семого полку. Команданти обох полків сотник Іванів і сотник Ґаздайка могли собі взаїмно ґратулювати.

Другий панцирник названо »Галичина«. В обох панцирниках було 22 машинові кріси і 5 гармат. Все те забудоване у вежах.

З воєнного гумору.

Пізною ніччю в 1919 р. опинилися ми в Райгородку. Кольона станула, як звичайно, по правому боці дороги.

Чую, що на кінці кольони якесь замішання. Йду туди. Мене минає штаб бригади.

Ого! певно вже буде »ніс«, думаю собі. Але нічого. Доходжу до кінця кольони, питаю, що там було.

Надїхав пан отаман, а кухня стояла по лівім боці. Отаман питає — чий то віз тут стоїть? — Ну... То не віз, а кухня — відповів я йому, — каже санітар-Жид, — він більше вже нічого не казав.

Отаманщина

Написав *Михайло Середа, полковник Армії У.Н.Р.*

Козак Запоріжського Загону от. Семесенка

Отаман Семесенко

Для арештованого отамана Семесенка місця в двох арештанських ваґонах при штабі Дієвої Армії не знайшлося: ваґони, як шотландські бочки оселедцями, були начинені вязнями з низу до гори. Для нових вязнів прийшлося пристосувати товаровий ваґон, в який і запросили на мешкання: отамана Семесенка, двох Жидів-комуністів Шустера Мойсея і Вайсберґа Ісаака і большевицького аґента з Москви Володимира Булгакова.

Отаман у всьому любив порядок: тогож дня він розмежував територію ваґону між своїми колеґами, призначивши кожному для оселі кут і склавши черґу, кому і в який день стежити за чистотою ваґону.

Треба було дивуватися тій згоді і ввічливости, що панувала між людьми ріжної національности і ріжних політичних переконань. Певно ніхто з Жидів не повіривби, коли не бачивби на власні очі, як герой недавнього Проскурівського погрому сьорбав з Жидами з одної миски зупу, яку отамани прозивали брандохлистою, ділячись з ними останнім кавалком хліба.

Літні дні здавалися для вязнів такими довгими, що вони вичікували ночі, як тої небесної манни. З нудьги і розпуки між отаманом Семесенком і Шустером виникали дебати на ріжні теми з пережитого часу.

Пригадую одну з таких розмов.

Перший зачіпив отамана Шустер, учень матуральної кляси Рівенської реальної школи, начитаний і розвинений.

— Мене дивує одно явище — казав Шустер. — Прошу вас звернути увагу на зовнішній вигляд сучасного нам українського представництва: один в жупані дивного викрою і в штанах — шириною в Чорне море, другий у каптані з вильотами і вишиваній сорочці з кольоровою стрічкою, третій у селянських капцях на босі ноги та діравій свитині. Цікаво довідатися, кому потрібна ця маскарада. Українська інтеліґенція, як і інші, засвоїла европейську культуру; ніби їй випадало засвоїти і той зовнішній вигляд, що ріднить інтеліґенції всіх націй. Проте я бачу щось іншого. Я розвязую це питання так: правдивої української інтеліґенції у нас бракує. Замісць широкого світогляду та ідейного скарбу в голові українського представництва — пустка Торічеллі. Цю пустку воно й окрашує тим екзотичним одягом, що кричить про нього: — Подивись на мене, хіба я не щирий Українець.

— А мене дивує інше явище, — спокійно відповів отаман. — Я не посідаю високої освіти, однак теж дечому вчився, дещо читав і бачив. Прошу зясувати мені, чому незалежна Україна застрянула Жидам поперек горла? Чому більшість чекістів з Жидів? Всі комуністичні орґанізації в жидівських руках. Політкомами в совітських військах — в більшости Жиди. Я маю докази, що жорстока лють, знущання, глузування, які учинено над моїми полоненими, були жидівського походження.

Дебати кінчилися тим, що Шустер тремтячим, як у молодого козла, тенором, затягнув:

— Зоре моя вечірная!

Другого тенора забрав отаман. Вайсберґ густим басом, як столичний протодіякон на архієрейській службі, заглушив їх обох. Булгаків не співав. Насупившись і склавши на грудях руки, як то робив Наполеон, він бігав широкими кроками по ваґоні з одного кута в другий і голосно деклямував:

— Судьба іґраєт челавеком.
Ана завістліва всеґда...

Своїм зовнішнім виглядом отаман Семесенко складав враження спокійного, урівноваженого і поміркованого чоловіка. Середнього росту, бльондин, з холодними сіро-блакитними очима, з чесними рисами обличча, стрункий і чемний у розмові, — він певно користувався серед жіноцтва широким кредітом. Були на ньому вишивана шовкова сорочка, підперезана осетинським ремінцем, сині ґаліфе з ґенеральськими лямпасами, лякерові чоботи, на голові — чорна смушева шапка. Його психіка цілком відповідала його ролі отамана, яку він одержав (з його слів) з ласки сорокаміліонового українського народу.

— Я — нерв, — казав він — українського орґанізму. Тому я, як ніхто, відчуваю гостро його бажання, стремління, потреби, наміри. Моя воля, то воля нації, і право судити мене за мої вчинки належить безпосередньо українському народу.

Пізніше ця mania grandiosa набула в ньому загрозливу для Уряду форму.

Він мав незвичайну енерґію і рішучість, не визнавав ніяких авторітетів, включаючи сюди і авторітет С. В. Петлюри, не вважаз себе зобовязаним перед кимнебудь здавати звіт за свої вчинки, мав природній дар воєнної гіпнози, що підпорядкувала йому козаків, як німих рабів, які готові були на його заклик кинутись за нього в огонь і воду.

Інколи запитуєш себе, яким обставинам вдячна Україна, що мала в 1919 році нечуваний в історії врожай на отаманів? Певно з давних історичних часів наші степи наситилися дикою татарською відвагою і буйним запорожським завзяттям. З першим революційним дощем вийшов зпід землі парою оцей насичений хміль. Упилася ним повстанча молодь і ну — виписувати коники по татарському і запорожському звичаю.

Прапорщик російської служби — отаман Семесенко за часи Центральної Ради знаходиться в Полуботківському полку, що був розташований в Києві. За гетьмана він зникає з очей історика до часу, коли Директорія подала заклик до повстання. Семесенко повстає на Полтавщині і формує з повстанців Залізний Загін, з котрим захопив Лубни, де оголосив себе начальником залоги. В Лубнах він попередив жидівську делеґацію:

— Справа йде про незалежність держави. Коли маєте охоту творити опір, виріжу вас всіх без винятку.

Його загін мав 3—4 десятки повстанців і в ріжних часах і місцях міняв свою назву: то Залізний Загін, то Чорні Гайдамаки, то Низовий Січовий Курінь, то Брацлавсько-Гайсинський Курінь, остання назва — Кіннота отамана Дорошенка.

Відступаючи під натиском червоних сил з Лівобережжа на Правобережжа на кожному постою він захоплює ініціятиву в свої руки і провадить оперативну працю незалежно від штабу Армії і волі Директорії.

Зпочатку лютого 1919 року він прибув в Проскурів, де мав розвернути свій загін в бриґаду. В Проскурові він і набув широку світову славу, як орґанізатор жидівського погрому.

Про цей погром він так оповідав:

— Проскурів я вважав поважним стратеґічним пунктом на випадок відступу штабу Армії і Директорії з Винниці і Жмеринки. На моє здивування, місцева влада складалася з людей, які не відповідали свойому призначенню і серіозности менту. Їх легковажність дала місцевим большевикам широкі можливости аґітувати навіть у військових частинах. Моя розвідка донесла мені, що моїх людей спиняють на вулицях невідомі Жиди, прохаючи передати такому то козаку, називали прізвище, пакунок. Козака з таким назвиском не знаходилось, а коли розгортали пакунок, то знаходили большевицьку літературу. Місцева влада свого дочекалася: 14 лютого большевики збройно виступили проти Директорії, загрожуючи її представникам і війську, а головне мені в Проскурові. Не довіряючи місцевій команді, всю ініціятиву подавлення цього повстання я взяв на себе. Я мав такі міркування: знаю з досвіду, що Росіяни і ми, Українці — хоробрі і добрі вояки, алеж на підпольну аґітаційну і орґанізаційну партійну працю не надаємося. Таким таланом визначається одна жидівська нація. Цю працю на користь червоних вони провадять з тим розмахом, що у нас не знаходиться сил побороти її. Подруге, війна на сльози не вдаряє; методи її назавше виключають і серце і жалі і сльози. Большевики стали на правдивий шлях, коли оголосили свій терор, якого ще не зазнавали люди на білому світі. Або, або... Большевицькі методи у нашій боротьбі єдині і для нас, для нашої перемоги. Просякнутий такою вірою, я, признаюсь, наказав вирізати місцевих Жидів до щенту. Я мав цим терором попередити все жидівське населення України, що їх теж чекає ця недоля, наколи вони не кинуть своєї праці в рядах наших ворогів. Цим актом я мав вплинути і на Петлюру, який намагався і подолати ворога і не пошкодити його здоровлю. Мене обвинувачують в антисемітизмі. Дурниця! Шустер і Вайсберґ тепер мої добрі приятелі. Додаю, погроми — мій тактичний маневр на полі бою. Преса чорнить мене, як бандита. Населення Проскурова ствердить: ніодин Жид не поскаржиться, що його ограбували мої люди. Преса навіть не уявляє собі і тієї дрібниці, що наколиб я був дійсно бандитом, то награбувавши грошей, певно давно кудись зникби і живби, як у Бога за пазухою, а не чекавби на себе ворожої кулі. Така моя правда: в Проскурові я визволив Директорію і Армію від трагічної несподіванки. І що було мені в подяку? Не пригадую собі тепер, але здається мені, що на другий день представники Міської Думи закинули мені, як я посмів проляти на вулицях кров. І смішно мені і гірко! Жалкую тепер, що тоді я обмежився лише слідством, а не розстріляв їх на місці. А була така думка. Хіба розуміли ці шпаки (дослівний його вираз), що то є війна і де кінчаються її межі. З Проскурова я мав виїхати в запілля ворога, аби глушити його ззаду. У Камянці, де я мав підготовитись до цієї подорожі, я несподівано був заарештований з наказу Петлюри.

Понизивши голос і зирнувши на двері, чи хто не прислухується за дверима, він додав:

— На наше безголовя, провід над військом забрала людина, яка намагається догодити і соціялістам і правиці, селянам і поміщикам, Жидам і Европі. Коли людина позбавлена своєї волі і спирається на волю юрби, — карта його на таку величну ставку, як визволення Нації, напевно буде бита. Коли Бог допоможе мені позбутися оцих кайданів і вийти на волю, я знайду сили перебрати на себе верховну владу і щасливо закінчити боротьбу. Я навіть у своїй думці не можу припустити, що Петлюра мене розстріляє. Уявіть собі, померти так безславно, чорт знає де, приняти смерть від руки невідомого ката.

Він боявся смерти. Одної ночі у ваґон увійшли сотники Козієнко і Стрижак і, тримаючи в руках самопали, сказали:

— Просимо отамана до полковника Чоботаріва на допит.

Отаман зблід, затрясся і рішучо відповів:

— З ваґону я не вийду.

— Чому?

— Ясна річ, що ви мене розстріляєте.

Пів години доводили йому сотники, що він помиляється, проте його не переконали. Погодилися з ним, аби до Чоботаріва його провожало з ними все населення ваґону.

С. В. Петлюра наказав перевести слідство над отаманами в короткий термін і винуватих покарати по всій строгости закону. Отаманів перевезли до Камянця і розмістили у місцевій вязниці. Слідча комісія майже закінчувала зарядження Головного Отамана, коли несподівано Проскурів захопили Денікінці. Комісія розбіглася і Семесенко опинився на волі. З вірними йому козаками він прибув до Галичини, під прізвищем отамана Дорошенка. У Галичині одружився, перезимував, відпочивши від тих невигод і клопотів, що перетерпів після Проскурова. На весні 1920 року, почувши, що в Могилеві полковник Удовиченко формує 3-тю Залізну Дивізію, він вирядив до нього свого адютанта Литваківського з предложенням своїх послуг. У 3-ій Дивізії він залишався щось недовго. Розвернувши свою сотню у загін імени отамана Дорошенка, він знову розпочав бойові акції, незалежно від Уряду і штабу Дієвої Армії. Штаб Армії дав зарядження про його арешт в звязку з проскурівською подією. Отаман про цей наказ провідав і, скликавши загін, сказав:

— Маєте, хлопці, розійтися, куди хто хоче. Я від'їзджаю за кордон, де маю роздобути грошей і зформувати армію, з якою ролю Головного Отамана пе-

реберу на себе для вашого добробуту і на користь нашої Батьківщини.

Чекайте на мене.

За Коломиєю на чеському кордоні його заарештували і привезли до Чорткова, де і увязнили. Полевий суд виніс йому смертний присуд.

Помер він не так, як вмірають люди твердої волі і сильні духом. Коли охорона штабу Дієвої Армії вивозила його на розстріл з Чорткова у поле, він галасував і брикався на возі, як той кабан, котрого колять. Його хотіли приставити до скелі, однак на це положення він не давався: кидався на сторожу і, піймавши когонебудь, стискав його такими залізними обіймами, що не знаходилося фізичної сили його одірвати. До світанку бідкувалася охорона, намагаючись приставити його до скелі; нарешті повалили його на землю і забили лежачого.

...Можливо, що при інших революційних обставинах Україна малаби свого Мусоліні в постаті цього залізного диктатора.

Земля Їм пером!

25 тисячів українського вояцтва, що перейшло 20-го листопада 1920 року через Збруч, опинилося в концентраційних таборах в Тухолі, Александрові, Щепюрні, Каліші, Ланьцуті, Пикуличах, Вадовицях. Табори не були упорядковані і забезпечені паливом. Була сувора зима, а до неї — брак теплого одягу. Від цих матеріяльних злиднів та епідемічних недуг, більшість вояків знайшла відпочинок »іджеже ність печали«. Решта, що залишилася живими, виявила велику на свої сили жертвенність, і збудувала над поляглими два памятники: один на цвинтарі у Щепюрні; другий в Ланьцуті.

В Щепюрні — з ґраніту, чорного кольору, на якому накреслено слова: »Тим, що вмерли, але не зрадили України, Українська Армія« 1923 року.

На другому боці:

»Pro Ucrainae libertate mortuis« MCMXXIII.

В Ланьцуті памятник білого кольору. До цих німих памятників треба дещо додати. На цих цвинтарях поховані і наші видатні військові вожди, як ґенерал Пилькевич — комендант кордонного корпусу, ґенерал Никонів — комендант запасових військ, ґенерал Гудима, педаґоґи, як директор таборової ґімназії імени Т. Шевченка — Богдан, поети, малярі, та інші видатні люди. За десять років і могилки над ними позападали і хрестики позгиналися. Та всі ми і память маємо чоловічу, коротеньку. Отже треба булоб організаціям, що мали взяти на себе догляд за цвинтарями, скласти опис могилок та подати коротенький життепис, принайменше про видатних наших людей, що спочивають на цих кладовищах.

М. С.

В горі: Український цвинтар в Ланьцуті.
В долині: Український цвинтар в Щепюрні.

По болотистих дорогах. Рис. І. Іванець.

О. Бабій

Вас бачив я в останню мить

В понурий день на сірий мур
Імла стелила сірий килим,
Як вас вели по днях тортур
Прощатися зі світом білим.

Вас бачив я в останню мить:
Шпалір, когорти і баґнети...
У снах моїх все буде жить
Ваш усміх ув обличчі смерти.

Із келії тюремної,
Де юність втратили ви кращу,
Під сміх юрби шаленої
Ви йшли на смерть за волю нашу:

„Стріляй! Живе хай Україна!“
Тут грянули громами кріси...
Кинджалом блиснув сміх гиен,
Розкрила вічність занавіси.

І другий так... На снігу кров...
Два трупи обнялись руками;
Рве волос батько сивголов,
Божеволіє скорбна мама...

Упав, упав до вражих стіп
Наш аванґард святої битви.
— — — — — — — — — —
Прийміте пісню цю на гріб,
То замість квітів і молитви!..

Слідом санітарної служби в 4. золочівській бригаді

Написав *Ст. Гайдучок, б. сан. поручник УГА.*

(Докінчення)

І знову непосидющий Мантуляк зробив в нашому розміщенні зміни. Я перебрав лазарет, Маковський 4. гарматній полк, відсильну точку Рижий, IX курінь Савчак. Дезінфекційну кольону злучено з лазаретом. Сам лазарет перенісся до деревляного бараку в Куровичах так, що всі хорі мусіли лежати разом. Помістити його в порожньому дворі, не дозволив стаційний командант сотник Строцький. Плянувалося примістити лазарет в Ляшках королівських в дворі, в якому пороблено відповідні адаптації, а до Глинян притягнути хірурґічний шпиталь. — До зреалізування цього однак не прийшло, бо події на фронті склались нещасливо і бриґада мусіла подаватися назад.

Від відвороту в маю до переходу за Збруч.

Ті сталі урядження були по день 19. мая. Потім наступив дальший відворот (я дістав був приказ податися з лазаретом до Станиславова і за Дністер. Приказ вже в дорозі змінено), а лазарет як такий перестав фунґувати.

Майно спаковано на підводи, а виділено лише 6. підвод з малою аптичкою. Цей відділ носив назву перевязочного пункту, а сповняв службу відсильної точки. Цей перевязочний пункт був все в постою ширшого штабу бриґади. Бриґадний лікар був при самій команді. До перевязочного пункту були приділені: Рижий, Гайдучок, Шніцер і сестра Шустер.

Через цілий час відвороту аж в Чортківщину давався відчувати брак якихнебудь шпиталів, кудиб можна було відсилати хорих. Ранених було обмаль. Хорих відсилалося до Бережан, переглядаючи їх побіжно і даючи їм по австрійським зразкам, якщо горячкували, діяґнозу: status febrilis, себто »що воно є, не знаю, але може і плямистий тиф.«

Вищі команди не дуже то були приготовані на відворот, про що свідчить хотьби такий факт. Бриґада задержалася в Перемишлянах, де була полева лічниця Ц. Г. К. Ніхто з лікарів ні медиків не одержав наказу остати з хорими. Шпиталь, вибираючися, передав їх 4. бриґаді. Бриґада евакуувала до 70 ранених і хорих, а 62 хорих тифом і 15 ранених остало під опікою двох сестер, Польок і двох санітарів Поляків. Очевидно опіка була така, що заки останній курінь опустив Перемишляни, хорі розбрилися та валялися по вулицях і під мурами.

В часі відвороту частини бриґади кватирували по селянських хатах і це спричинило збільшення пошести плямистого тифу. Колиж бриґада опинилася в районі Чорткова, прийшов такий характеристичний наказ з Начальної Команди: »Тяжко хорих зіставляти під опікою громадських комісарів«. Не подумав ніхто в Начальній над тим, щоб запасні лічниці, що стояли розташовані по ріжних селах, розложити по фільварках. Бриґада відставляла своїх хорих частинно до Борщева, около 50 держала в приюті, а з походом вперед передала у лічницю в Чорткові.

Поважніший бій мала бриґада в наступі під Підгайчиками коло Теребовлі чи не 12. VI. Ранених відослано підводами до Копичинець. Їхнє число доходило до 20. Одного поручника похоронено в Теребовлі. Хибою перевязочного пункту був брак кухні, так що хорим і раненим приходилося часом цілий день бути без харчу.

Дальший бій бриґади під Поморянами дав більше сотки ранених. Перевязочний пункт поміщувався в гесенських шатрах на схід від села Годів. Серед ранених вражало велике число самоушкодників (Selbstverstümmler), які походили зі свіжо мобілізованих. По австрійському звичаю відіслав я їх з донесенням до бриґади — яка відпустила їх домів на лікування! Коли не помиляюся, то менше як 20 їх не було. Відсилка ранених була тяжка. Йшла до Тернополя, бо Бережани ще не були наші. Двох найтяжче ранених залишено з санітарем в Годові, куди що другий день хтось з нас медиків доїзджав. Один виздоровів, другий (хорунжий) ранений в живіт на 7 дні скінчив ізза власної необережности (в неприяві санітаря дала йому господиня води).

Останній більший бій мала бриґада під Гологорами. Ранених і хорих відсилано до Золочева, а в дні переломання нашого фронту остали всі ранені по ворожім боці, бо санітарі не вспіли їх віднести навіть з огневої лінії.

При відвороті, недалеко Тернополя, хорунжий Заставний доповнив перевязочний матеріял бриґадного складу. Довідався, що там залишили на ласку Божу харківський санітарний маґазин, поїхав туди і привіз самих перевязок 4.000 штук. Оповідав, що населення всьо зі складу порозтягало. Ці перевязки стали нам за Збручем нераз в пригоді.

З лічниць, так як в часі першого відвороту, так і тепер, не можна було користати. Лікар Мантуляк покинув службу в бриґаді ще підчас нашого поступу вперід і подався до Дієвої Армії. Його службу поручено мені. З браку лічниць за почином команданта бриґади полковника Чмелика утворено лічницю на підводах, а з бриґадної валки приділено на це дванацять підвод. Лазарет перебрав мед. Шніцер. Поза відходом Мантуляка понесла бриґада ще одну доймаючу втрату. Сан.-шеф корпусу відкомандував мед. Рижого з його дезінфекційним відділом до 7. львівської бриґади, в котрій ширився плямистий тиф більше, як в других бриґадах.

В початках липня боронила бриґада району Більчебожниці. Лазарет розташувався в Чорнокінцях великих у дворі, маючи зверх 60 хорих, по більшій части тифозних. Видано стрільцям останнє білля, яким розпоряджала бриґада (понад 1000 пар). Викупати стрільців і відвушивити не було спромоги, бо поперше, що стрільці були в огневій лінії, подруге був брак дезінфектора.

З останнім відворотом, який йшов поза Збруч, лаза-

рет оставив під опікою санітарів 35 тяжко хорих в Чорнокінцях — виздоровців забрав зі собою.

Збруч переходили ми в ось такім складі:

Бриґадний лікар — в заступстві С. Гайдучок, лазарет — Шніцер, 7. полк піхоти — Дмитричко, Савчак, 8. полк піхоти — Заячківський, Савицький, 4. гарм. полк — Маковський, перевязочний пункт — мед. Шененбавм.

Ні ліжок ні ваннів лазарет не віз зі собою за Збруч, бо підводи, на яких їх транспортовано, забрав ще в часі першого відвороту сотник Микитка, хоч бриґадна валка мала доволі порожняків. Йому треба було возів на якесь збіжа. Не помогли осторогн Мантуляка, що такі річі за Збручем придадуться. Слід також піднести, що Мантуляк виміг при відвороті зпід Львоза на бриґаді те, що вона призначила для лазарету дійних 5 коров. Велика то була поміч для хорих.

Від переходу за Збруч до розпаду бригади в лютім 1920. р.

По переході за Збруч ще більш невідрадними стали санітарні відносини в бриґаді. Відживлення терпіло ізза браку хліба, хоча мяса було подостатком. Відчувався брак хліба і мила. Для хорих не було приміщень, бо місцеві лічниці були переповнені. В Негині в стодолах мав бриґадний лазарет біля 70 хорих. Вже в другому тижні переходу за Збруч почався епідемічно поворотний тиф. Поборювати його не було чим, а частини були в безнастаннім русі. Колиж 1. серпня опинилася бриґада на північ від Проскурова над Бужком, то не могла скористати з купальні і відвушівні в Проскурові, яку зорґанізував сан. шеф II. Г. К., бо бриґада була віддалена цілих 30 верств, а командант бриґади, не маючи резерв за собою, не міг рішитися витягнути з лінії хоч один курінь і післати на відвушивлення.

Переходячи через район Староконстантинова, бриґада приневолена була відсилати хорих аж у Проскурів (фірою 45 верств), бо не було близче шпиталів. Там пустив шпиталі в рух добродій Ільницький, голова тамошнього Червоного Хреста. По оповіданням виздоровців відносини в цих лічницях не були найкращі. Петлюрівці лежали на ліжках, Галичани на підлозі на сінниках, так з вошами, як і прийшли. Харчі були погані, а кожного по горячці сейчас відправляли до частини. У Проскурові стояв санітарний потяг Др. Баготнера, але корпус чомусь то не міг ним користуватися.

Оставляючи хорих в земській лічниці в Полонному, перейшла бриґада в Житомір, а відтак під Коростень. Лазарет остав у Житомірі і розташувався при вул. 1812 року в касарнях караульного баталіону. Це було біля 20. серпня 1919 р. Епідемія поворотного тифу не вгавала. Хорих з району Коростеня транспортовано підводами, або привозив їх броневик. Санітарного потягу не було. В бриґаді став бриґадним лікарем Др. А. Гаврилюк, лазарет перебрав С. Гайдучок, Шніцер відійшов до 18 бриґади. Маковський захорів на поворотний хиф і на його місце до 4. гарм. полку пішов Тененбавм. Лазарет в Житомірі стояв місяць і лікувалося в ньому понад 150 стрільців та старшин. Курінь XII. дістав Левицького, бо Савицький мав відпустку, а потім сам захорів. Хоч не було дезінфектора, то випарювано одяг і білля хорих по можности в кітлах. Хорі лежали на ліжках і мали накривала. На молоці

З портретів В. Перебийноса. — Олекса Рудченко, ком. 1-ої пол. батерії 6-го гарматного полку. Оригінал у збірках Музею Н. Т. Ш. у Львові.

їм не збувало. Сестра Шустер виявилася дуже доброю силою, повною посвяти для хорих. Надмір хорих відсилано до запасної лічниці, яку отворив корпус в Житомірі. Полева лічниця корпусу, якою командував Др. Гасюк, не функціонувала ввесь час побуту корпусу в Житомірі, хоч легко могла розложитися. В часі боїв за Коростень бриґада мала біля 15 вбитими, а 60 раненими. Лічилися вони в житомірських місцевих лічницях.

Про силу епідемії поворотного тифу в корпусі свідчить те, що трьома потягами евакуовано з Житоміра понад 1300 хорих. Евакуація йшла товаровими ваґонами, бо корпус не міг дістати санітарного потягу. Хорих евакуовано аж у Проскурів на Винницю. Дорога тревала 7 днів, а харчів дістали лише на 4 дні. Хорі лежали на соломі, а над транспортом 450 люда мав нагляд лиш один медик та 6. санітарів. Висилаючи транспорти, корпус був певний, що це лиш до Винниці. Один такий транспорт вів Маковський, який виздоровів. Розписуюся про це ширше, бо і хорих з 4. бриґади тими транспортами відсилано і на них ті недостачі відбивалися.

Відносини харчеві поправилися. Стрілець добре їв, однак був без білля і завушивлений. Недогляд був тут і з вини старшин. Старшини не провірювали, чи стрілець має білля чи ні, а стрільці, користаючи з цього, продавали білля на тютюн або самогонку.

Поворотці-виздоровці розповідали про невідрадні відносини по придніпрянських і декотрих наших лічницях. Тож хорі воліли возитися на фірах при обозах, аби тільки не йти до лічниці. Ясно, що такий вихід причинювався до поширення епідемії. Всякі заборони нічого не помагали, тимбільше що толерували це старшини, знаючи, що стрільці в дуже малім проценті вертали назад до своїх частин і боєвий стан їхніх частин слабшав.

З початком жовтня перейшла бриґада у район Бердичева, маючи на схід фронт проти Денікіна. Лазарет

остав у Бердичеві і помістився в меншому будинкові торговельної школи. Тут хорі лежали на сінниках розложених на підлозі. Ліжок не було. На протязі 3 тижнів перейшло через лазарет поверх 120 хорих, виключно з 4. бриґади. Десь коло 15. жовтня дістали стрільці бриґади білля, шите вже на Україні із тамошнього ріжноколірного полотна. Для всіх стрільців білля не вистарчило.

Прийшла евакуація Бердичева. Хоч тамошні лікарі радили хорих оставити на місці, то однак ми мусіли їх по наказу вивезти. Зразу казали їх спрямовувати до Янова, але полева лічниця корпусу, яку вів Др. Білобрам, була переповнена і транспорт пішов у Винницю і стояв там майже два дні на двірці без ніякої опіки.

З 19. X. перейшла бриґада в район Немирова. Др. Гаврилюк відійшов до III. бриґади. Прийшлось мені сповняти обовязки в лазареті, як також бути санітарним референтом бриґади. Боєвий стан бриґади зменшився на один полк піхоти, команда 7. полку і гарматнього відійшли мабуть до Проскурова.

Почалася слітна осінь, а з нею кватирування по тісних селянських хатах. Дотого земські лікарі твердили, що в районі Немирова плямистий тиф панує епідемічно.

Стрілець був напів голий, зле убутий і завушивлений. Не дуже то ліпше зі старшинами стояла справа. В останніх днях вибухла пошесть. По наказу корпусу сповняв лазарет функції відсильної точки на двірці в Немирові, яку перебрав від Др. Ляндеса. З залізничого маґазину перенесено хорих до опаленого бараку на причі і сінники. У ваґонах, якими відправлювано хорих, забудовано печі. Та небавом всі ми лягли покотсм, щоб перехоруватися чи навіть померти.

В початках грудня переноситься бриґада в район Вороновиць. Не маючи ані лікаря, ані одного медика перетранспортовує своїх хорих до Вороновиць і поміщує в двох школах. Небавом я опинився як реконвалесцент. Хорими опікувався четар Кравчук, господар лазарету. Лежали на сінниках на підлозі. Про якусь лікарську поміч не було мови.

З кінцем грудня 1919. перевозить бриґада серед морозів своїх хорих з Вороновиць до Шпикова. Я був противний цьому перевоженню, та бриґада боялася розгубити свій стан, на який числила, що стане знов боєздатним. Перевіз хорих команда бриґади переводила сама. Вислід цього перевозу, хоча йшов трьома етапами, такий, що 20 хорих відморозило ноги, а других 20 дістало запалення легких. Командантсм бриґади був вже від пізнішого часу отаман Шашкевич.

Відізджаючи, я таки оставив у Вороновицях двох старшин і це їм тільки на добро вийшло, бо виздоровіли без комплікацій.

В Шпикові застав я хорих, приміщених в кімнатах заводської школи, а ніби-виздоровців в школі в Садках. Бриґада переносилася дальше і рад-не-рад мусіла залишити лазарет на місці зі 180 хорими. Я дістав наказ залишитися з лазаретом, а з 8. полком відійшов Дмитричко, що видужав. Харчів завдяки сотникові Ґаздайці залишила бриґада на 20 днів, грошей ніяких. Дотого I. Г. К., переходячи через Шпиків, залишив 100 хорих (а може 90) без харчів і обслуги. Мав там остати з рамени корпусу сотник Губер на стаційного команданта, та не залишився. Всі мали якийсь божевільний страх перед большевиками. Дотого запасна лічниця ч. 1. залишила крім хорих також 12 непохоронених і відїхала. Декілька старшин зістало в земській лічниці, кількох на приватних кватирах. Ними всіми треба журитися одному, бо навіть господар лазарету Кравчук захорів.

Лазарет пробув в Шпикові до 17. лютня, себто півтора місяця. За поміччю звернувся я до робітничого комітету тамошньої цукроварні. Вони дали дров, бараболь, соли, круп, борошна. Маючи пять коров, можна було хорих прохарчувати до кінця. Звязку з нашими військами не було. Знав я лишень, що в Тульчині був наш шпиталь. — За старшин в земській лічниці заплатив я перевязочним матеріялом, а за бриґадою післав три підводи з двома старшинами (Вельцом і Возняком?) виздоровцями і передав через них для бриґади 2.000 перевязок. Вони мабуть не дійшли до бриґади, яка так безславно розбрилась (отаман Шашкевич з малою частиною подався до Бредова, а батерія Бучака била за ним шрапнелями).

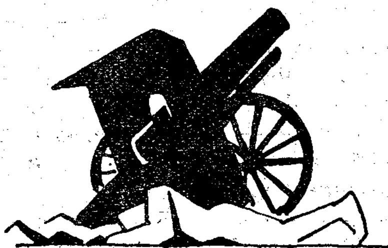
В Шпикові померло 65 стрільців і один старшина, значить, такий процент, який вмирає в часі тої пошести, не маючи лікарської опіки. До смертности причинювалося і те, що хорий, як лише звівся, йшов на базар і купував тяжко-стравні харчі і їх споживав. Санітарів, які стежилиби за ними і не пускали, не було.

Виздоровців висилав я в напрямі Ладижина і Винниці. Затримувати годі було, бо харчі були обчислені. На дорогу діставали 10 денну заслуженину. Гроші на це роздобував четар Кравчук з продажі лишніх кухонь, пак і т. п.

Оставших 25. тяжко-хорих (з відмороженнями тощо) відтранспортовано до запасної лічниці II. Г. К. в Тульчині, де передано також оставше майно в санітарнім матеріялі, возах і конях, як також обслузі.

Майже рівночасно з 4 бриґадою перестав існувати її лазарет, а я поступив в службу до запасної лічниці в Тульчині.

Думаю, що я переконав читача про вагу санітарної служби для військових частин і він наглядно побачив, чого треба уникати в тій службі, а на що класти вагу, щоб не повторялися такі недомагання, що зводили боєздатність частини, а то й цілої армії, в нівець.

Окремий Залізний Загін з сот. Сіяком та хор. М. Кривівною.

Окремий Залізний Загін

Написав *Роман Зубик.*

„Окремі загони“ це явище незнане в правильній армії, нестерпне в позиційній борбі. Не знала їх і У.Г.А. з одним виїмком: загоном Долуда, що через слабку звязь наражував Н. К. Г. А. на прикрі несподіванки.

В часі відвороту повстав на галицькому ґрунті ще другий: Окремий Залізний Загін. Та в моменті консолідації армії після чортківського пролому для нього не стало тут місця, — він мусів податися за Збруч.

Зформував загін сот. Сіяк, амбітний, підприємчивий командант залізнодорожної сотні, зручний демаґоґ, менше добрий орґанізатор. Скориставши з замішання підчас відвороту зі Станиславова, приняв у склад свойого відділу біля 200 полишеним самих собі аспірантів-стрільців, що саме перебували на ґімназійних курсах. З тих, переважно 16—18-літніх хлопців з ріжних частин У. Г. А., повстала друга піхотна сотня і сотня скорострілів. Вже в Станиславові, а потім ще в Чорткові пристало до »Залізної Бриґади« (назва загону в Галичині) багато ідейних дівчат, семіναристок і ґімназисток, з котрих складено четверту: дівочу сотню.

В такому складі видержав загін короткий бій під Нижневом і під Копичинцями та по кількадневім постою в Тересині подався до Ґермаківки. Якраз тоді наспіли перші вістки про пролом під Чортковом. Загонові грозив розклад. Стрільці, головно аспіранти, рвалися до своїх частин. Зрозумів це сот. Сіяк. Скликав 12. червня **віче** і представив перехід за Збруч в такому ідейному світлі, що більшість рішилася йти **»через Київ на Львів«**.

Ранком другого дня загін покинув Галичину та задержався до 22. VI. в Рихті. В часі неприявности сот. Сіяка покинув загін чет. Татарський з частиною залізничої сотні та подався до Галичини. Погоня, вислана на приказ сот. Сіяка, вернула без нічого. Цей випадок не остав без враження. Одержавши наказ відмаршу до Камянця, старшини вивели загін за село і уладили друге **віче** загону. На ньому більшість промовляла за тим, щоб використати неприявність команданта і податися слідами чет. Татарського. Наглий приїзд сот. Сіяка автом з Камянця положив край вічу; загін рушив у Камянець. Тяготіння до своїх, галицьких частин виявилось ще в двох вічах (29. VII. в Камянці і 16. VIII. в Ладижині). Лиш вимова команданта вдержала при ньому стрільців. Правда, в самому Камянці держано на приказ строге поготівля і висилано стежі (ходила чутка, що Н. К. Г. А. має нас розброїти), та настрій серед нас був такий, що поява галицьких старшин з відповідним наказом у касарнях загону булаб лишила сот. Сіяка без стрільців. Такий власне настрій внутрі загону

подиктував Сіякові вивести його поза терен У. Г. А. І тому страх Н. К. Г. А.*) перед загоном можна пояснити лиш браком правдивих інформацій і поденервуванням.

Боєва здатність та військова орґанізація не була найкраща. Виявилось це передовсім в часі двотижневого побуту загону на большевицькім фронті на відтинку Гусятин — Городок (9—22. VII). Звязок між командантом і постачанням, а загоном вірвався; загін, опинившись без забезпечених крил, а притім без інструкцій і харчів, завернув у Камянець, оставивши на фронті прірву. Скупчення значної кількости недовишколених аспірантів-стрільців, дівчат і старшин (тих було мабуть біля 50 і то переважно товаришів із шкільної лавки) та введений самим командантом звичай демократичного вічування і цькования стрільців проти старшин ослаблював бойову вартість. Та все таки під Кривцем (10. IX. 1919) загін не розбігся[1]), а був розбитий у бою із значно сильніщим ворогом.

Матеріяльно був загін вивінуваний досить добре. В поході на зади большевиків тяглась довга валка зі сукном і скірою, цукром, сіллю і салом та іншими припасами. Та стрільцям із цього не було великої користи. У Камянці два тижні давали стрільцям капусту і фасолю, поки казан гнилої фасолі не винесено сот. Сіякові під двері. У Баговиці три дні держано стрільців на »чаю« і »каві« з паленого цукру та сушених сливках. Хліб побачили аж в Джурині, а однострої́в, крім одиниць, таки не діждались. Правда, стрілець діставав по 300 карб. у місяць — та за них доживлявся і промишляв про одіж. В ніякому разі матеріяльне забезпечення загону не мало найменшого впливу на те, що загін не розлетівся.

* * *

Світлина представляє останки дівочої сотні з сотником Сіяком та хорунжим М. Кривівною по середині. Роблена 4. вересня в містечку Ставище, тиждень перед розбиттям загону большевиками під Кривцем.

В битві під Кривцем сот. Сіяк попав у большевицький полон. Тоді попало в полон і багато дівчат, про яких і досі немає вістки, що з ними сталось. Мабуть так і загинули.

*) Гляди »Спомини« Др. Ст. Шухевича ч. III, ст. 6.

[1]) Таке припущення висказує Др. Ст. Шухевич на 51 стор. III частини своїх »Споминів«.

Нарис історії XIV. Бриґади

Написав *пор. Карло Аріо*

(Продовження)

Свято в честь здобуття Київа.

Кілька днів перед здобуттям столичного міста Київа, кмда дістала наказ обійти святочно день майбутнього здобуття столиці. Видано накази відносно свята. Населення дістало такий наказ: вивісити прапори, позамикати на цей день усі склепи, взяти якнайчисленнішу участь в святочнім богослуженню і поході зглядно у військовій параді.

Був чудовий, горячий, літний день. Свято відбулося надсподівано добре і гарно при великій участи населення. — Свято мало таку програму:

1. Уставлення війська і корпорацій.
2. Звіт найвищому степенем старшині, який брав участь у святі.
3. Святочне велике богослуження.
4. Промови.
5. Відхід.
6. Почетний похід війська і всіх корпорацій перед найвищим старшиною.
7. Відхід військ і променадний концерт військової музики перед Н. К. У. Г. А. на Николаївськім проспекті.

Військо уставилося на площі перед »Народним Домом«, скісним фронтом до нього, на вулиці, яка йде з двірця на міст на р. Бузі. Перед сходами »Народнього Дому« уладжено вівтар. При дорозі, яка вела з мосту на Винницькі хутори, уставлені були всі корпорації, себто шкільні діти і ріжні товариства ріжних національностей. На великих сходах »Народнього Дому« і довкола них були відпоручники, делеґати і заступники всіх військових і цивільних урядів та приватних установ.

Кмдтом війська був сот. Фердинанд Балицький. Його адютантом був я. Найстарший степенем старшина був отаман Оробко в заступстві ґенерала Тарнавського, який в цей день мав бути в Київі.

Військо було зібране в такім складі: Ескадрона кавалерії, один курінь піхоти, одна сотня скорострілів і одна батерія. Військо було головно з частин 14-ої бриґади. Порядкову службу сповняла жандармерія і міліція. Народу була велика сила. Настрій населення був святочний і поважний.

Свято зачалося точно в год. 10-ій передполуд. Богослуження відправив винницький архієрей. Було богато й інших священників, а також були військові курати, католицькі ксьондзи та жидівський рабін.

По богослуженню промовляв від війська сот. Яблонський, відтак промовляло двох цивільних представників, яких імен не знаю. Потім відїхав от. Оробко зі своїм штабом наперед і уставився коло готелю »Савой«. Дефіляда вийшла дуже гарно! — Взагалі цей парадний виступ галицького війська зробив сильне враження на всі верстви населення.

Вишкіл, доповнення і реорганізація Бригади

Цілий артилерійський полк і часть бриґадної кінноти відійшли зараз в перших днях по нашім приході до м. Винниці на большевицький фронт і були приділені до 8-ої бриґади. Згадані частини прибули назад до

14-ої бриґади коло 15 вересня 1919 р. Тим самим і 14 бриґада, як не ціла, то всежтаки частинно, брала участь в здобуттю золотоверхого Києва, столичного міста України.

Праця в бриґаді мала два головні напрямки: доповнення і привернення боєздатности. Доповнення бралося з новобранців, яких мобілізовано. Від військового начальника приходили ці люди до вишколу III-го Корпусу, а звідти негайно до бриґади. Приходили негайно тому, бо бриґада була залогою міста і мала досить часу і старшин, щоб вишколити собі відповідну, потрібну скількість новобранців.

Матеріял новобранців був сам собою досить добрий і відповідний. Були самі молоді, здорові люди, які, як здавалося, ще не повинні були бути здеморалізовані, а через відповідний вишкіл і здисциплінування можна було довести їх до потрібної боєздатности і карности. Вишкіл сам задля існуючих воєнних обставин дуже упрощений, однак поступав досить успішно. Діло було головно в тому, щоби стрілець зжився і призвичаївся до військової карности і порядку, як зовнішнього так внутрішнього і навчився орудувати крісом.

Бриґаду зформовано в три курені, з котрих один, третій, був власне курінем новобранців. Розділено рівномірно старшин і підстаршин. Були і бувші російські старшини і підстаршини, а також старші новобранці, бувші вояки російської армії. Їх по більшій части приділювалося до галицьких куренів. Кмдтом першого куріня був сот. Молецький. Це був найліпший курінь під кожним оглядом, а мав коло 300 крісів. З кращих старшин куріня були: сам курінний кмдт сот. Молецький, добрий і відважний вояк, дбайливий кмдт і досвідчений в боях. Сотенний кмдт пор. Яків Голота, один з кращих старшин бриґади, відважний, проворний вояк, добрий кмдт і добрий товариш. Між іншими згадаю і чет. Вахняка, чет. Фільца і чет. Кобані. Люди ті майже цілу укр. війну перебули на фронті. — Курінь цей був найліпше вишколений, найліпше здисциплінований, а це тому, що мав власне найліпших старшин.

II. курінь вправді був зложений із старших вояків, які вже боролись в Галичині, таксамо як і перший курінь, а також не був гірше вишколений від I-ого, але боєздатність його не була така, яку мав I-ий курінь. Причина лежала в слабшій дисципліні, в меншій карности. Вина лежить виключно, як майже завжди в таких випадках, по стороні старшин. Також елемент вояка був тут гірший вже через ріжноманітність, бо по більшій части були це старшини і стрільці, яких приділено до бригади з ріжних частин Армії.

III-ий курінь — були новобранці. Кмдт, старий активний австрійський старшина і другі старшини були добрі. Курінь, не зважаючи на короткий час і нелегкі обставини, серед яких приходилось його вишколювати, осягнув досить великий успіх. Можна було надіятись по нім відповідної боєздатности. Однак досвід показав інакше. Це не був звичайний випадок. Так було по всіх бриґадах, що ці люди по перших днях боїв з Денікіном счезли без сліду, забравши зі собою збрую (черевики і одностріи), який нелегко придбано і який немало коштував. Зникли, не заплативши навіть своєю службою тяжко окуплений і придбаний виряд. Взагалі цей елемент новобранців непевний і замало часу було, щоб його відповідно і доцільно здисциплінувати. Легко їм було зрештою здезертирувати, — бож вони »здєшні«. А нам з болючим серцем мовчки приходилось закусувати зуби і терпіти далі за долю і волю нашу і тих наших гірко невдячних, байдужних братів — на їх власній землі. Та всежтаки цілу вину кидати на них булоби несправедливо. Бо як я вже згадав, було замало часу, щоб витиснути на них своє пятно, а з другої сторони забагато шкідливих чужих впливів.

Крім трьох піхотних куренів була ще скорострільна сотня з кмдт. пор. Петром Борецьким. Сотня мала чотири чети та два скоростріли. Скоростріли вожено на возах, тому що коней, а головно відповідних до цього сідел і іншого виряду не було. Був ще полк артилєрії з кмдт. сот. Слєзаком. Усі тут вичислені частини були закватировані почасти в місті, почасти в кримських касарнях. Касарні ці були, як звичайно всі російські касарні: великі, високі, довгі, широкі, а притім дуже непрактичні. По більшій части касарні, як майже усі ерарні забудовання на Великій Україні, були понищені, занечищені і потрібно було великої енерґії, богато праці, богато грошей і матеріялу, щоб зробити їх спосібними і відповідними для людей. Це було головним обовязком кватирункового відділу кмди міста. — З рамени кмди міста переглянено комісійно усі касарні, зроблено докладний звіт і запотребованнє, яке предложено Н. К. У. Г. А.. — Цілий комплєкс касарень поділено на райони і віддано під заряд частин там закватированих. Над цілим комплєксом утворено головний заряд, призначено кмдта, а зглядно утворено експозитуру кватир відділу кмди міста.

В районі бриґади, зглядно недалеко кмди міста була закватирована кавалєрія бриґади і булавний відділ. Кмдтом кавалєрії був хор. Щербанюк, а кмдтом булавного відділу пор. д-р Борисевич. Обоз і інтендантура з провіянтурою були закватировані в дворі ґрафа Ґрохольського в селі Пятничани, зараз за містом. Обставини для обозу і інтендантури були тут досить корисні. Кмдтом обозу був пор. Михайло Микитюк. — Стан прохарчування людей був тут уреґульований інтендантурою і був добрий. Дещо тяжче було з прохарчуванням коней, але і це при відповідній запобігливости кмдтів відділів, а головно інтендантури наладналося. Коні віджили і поправились.

Незважаючи на ці старання, праці, темні і ясні обставини, не зважаючи на парне літо і чудову осінь, мара несупокою з чимраз сильнішим, виразнішим натиском налягала на наші душі. — Причиною усього були обяви поворотного тифу і смертної еспанки! Зпочатку обяви ці були спорадичні, але відтак обхоплювали відділи частин просто епідемічно. Найбільше потерпів відділ нашої жандармерії. Було вже навіть декілька смертних випадків. Робилося, що було в силі. В перших часах сталих військових шпиталів, так вирядженцх, щоб були в силі обслужити більший рух хорих, ще не було. Притягано отже цивільні шпиталі і їх лікарів до ратункової акції. В другій половині нашого побуту у Винниці почали появлятися, вправді ще дуже рідко, спорадичні випадки плямистого тифу. І це все мучило і непокоїло душу кожного з нас, бо зима була перед порогом. А тут виряд щодо обуви і однострою, білля, коців і плащів був дуже скупий, дуже бідний, ледво вистарчаючий, щоби заспокоїти конечні потреби вояка на ґарну осінь! А щож в зимі?!

Становище було застрашаюче і катастрофальне.

З тяжким трудом придбано шкіри, зроблено з великим трудом і за великі гроші черевики і чоботи, поперешивано зі старих шинель із здобутих маґазинів у Винниці однострої і заосмотрено більшу часть стрілецтва в плащі. Кожний вояк дістав по одній парі

білля, оскільки хто не мав ніякого! — Але все те знову дерлось, нищилось і треба було нового. А дерлось все скоро, бо сукна старі, шкіра не виправлена як слід — сирівець, головно підошви. Білля більше придбати не було де, а притім всім був ще брак грошей.

Це все впроваджувало кмду в безвихідне, безрадне положення. — А консеквенції — висіли в повітрю, непевні, але страшні, сумні! Як я вже нераз згадував — підтримки збоку уряду У. Н. Р. не було такої і в такій мірі, як це було потрібно.

В таких обставинах фізичних, матеріяльних і моральних очікували ми відходу на фронт, який творився за плечима, а зглядно на нашім крилі. — В районі Уманя — Вапнярки ґрупувались дивізії наступаючої армії Денікіна.

В другій половині вересня наспів приказ Н. К. У. Г. А., що 14-та бриґада в найблизчих днях відійде на фронт. В тій цілі має бути зміна складу кмди міста. — На місце кмдта міста от. Василя Оробка, прийшов от. Бубела, бувший секретар військових справ в Д. С. В. С. — Аґенди військового референта і адютанта обняв сотник артилерії Колтунюк, змінено також інших референтів. Осталися лише сот. Левицький, начальник політичного відділу, кмдт збірної станиці і чет. Матківський, завідатель харчівні. Останні дні вересня були виповнені передачею аґенд кмди міста, а потім прийшлося назад переняти свої обовязки в бригаді і кінчити приготування до відходу на фронт. 14. бриґада відійшла з м. Винниці дня 1. жовтня 1919 року.

(Далі буде).

Матеріяли і Документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

4. Звіт з дороги зі Закопаного до Львова.

Др. Михайло Фільц, канд. адвокат., подає:

В часі між 1. і 4. листопадом прийшла з Нового Санча вістка, що там розоружили та інтернували Українців 10. п. п. та що заноситься на інтернування Українців в Закопанім. Це було причиною мого виїзду зі Закопаного 5/11. через Новий Санч. Дня 6/11. рано в Новім Санчі зібрав я такі інформації. Старшини Українці були рішені здобути владу над 10 полком і містом, однак внаслідок покутного інформування Поляки випередили Українців, розоружили та інтернували 1. XI. 800 осіб стрільців і 35 старшин. Старшин пущено відтак на слово чести на волю, а стрільців, незважаючи на домагання старшин, задержано інтернованими ще до мого виїзду 6. XI. Половина старшин не уважала себе звязаною »словом чести«, даним в неволі, тому розійшлася по Лемківщині, щоби освідомлювати Лемків і інформувати їх про положення, яке тепер панує в східній части краю. В Сяноці взяли владу в свої руки Поляки, однак допустили українську міліцію під проводом одного з поручників Українців.

Загірє находилося дня 7. XI. в українських руках, а Жиди і Поляки були допущені до міліції. Ці останні творять однак зникаючу меншість. Міліцію зорґанізували соціяльні демократи.

В Хирові влада в цілости в руках українських. Командантом залізничої стації є поручник Шкреметко, командантом міста поручник Українець незнаного мені назвиська (7. XI. розоружував він місто).

Самбір і Дрогобич в руках Українців. В Дрогобичі повітовим комісарем є др. Микола Бодрук. Порядок взірцевий. В Стрию українська влада зорґанізована у всіх напрямках. Повітовим комісарем в Стрию є др. Гарасимів, міським (бурмістром) др. Капитовський, начальником стації п. Устіянович, начальником почти п. Сінґалевич, президентом суду п. Кульчицький, п. Кисілевський головою харчевого уряду.

В Загірю стрінувся я з кадрою 33. пол. краєвої оборони, яка вертала з Кракова під проводом сотника Грабовенського. Кадру висилано партіями по 150 людей, а решту 7. XI. довіз сотник Грабовенський до Стрия. В Кракові польська влада відібрала їм зброю і військові матеріяли і виставила перевозовий лист, підписаний командантом польських військ ґен. Роєю.

В Стрию сотник займився зараз зреорґанізуванням кадри, однак вже 9. XI. виїхав з бувшим послом Сінґалевичем на Угорщину для заключення угоди з Мадярами в справі достави вугля для галицької України. Мадяри висилають по кілька потягів денно московських полонених до вітчини. Одначе в Стрию так великий брак вугля, що заряд стації був змушений зужити рештки запасу з пральні, ґазівні і т. д. В деяких машинах палиться вже деревом, бо Поляки здержали транспорт вугля, призначений давніше міністерством Австрії для залізниць. Українська влада зорґанізована вже по селах і місточках, так що фіру, якою відбував я подорож зі Стрия до Львова, затримано, жадаючи української перепустки в місточку Миколаїві над Дністром і в селі Бродках.

Дня 10. XI. вечером не хотів візник їхати фірою поза село Солонку, бо після інформацій мешканців Солонки того самого вечера кінна патруля Сокільничан з леґіонерами стріляла до села, домагаючись видачі зброї.

В Кракові дезорґанізація. Поручники Гусаковський і Грабовенський, які звідтам вертали 1. XI., оповідали мені, що в дні 1. XI., по перенятті влади Поляками, повнили службу коло маґазинів знаменито зорґанізовані 2.000 Чехів під проводом своїх і українських старшин, а в головній команді польських військ відсилано поручника, який домагався перевозового листа, від начальної команди майора Германа то до інтендантури, то знов до одного сотника і ніхто з них не знав, до кого ця справа належить.

Надії львівських Поляків на якунебудь поміч з заходу, на мою думку безосновні. Від повертаючих вояків української народности все відбирають.

Львів, 12. XI. 1918.

5. Звіт з Камінки Струмілової.

До Високої Української Національної Ради у Львові. Як Український Повітовий Комісар маю честь повідомити, як слідує:

Вся влада в цілім камінецькім повіті т. є в Камінці Струміловій і в Буську перейшла в наші руки без проливу крови дня 1. листопада ц. р. Суди, податкові уряди і залізничі урядують дальше.

Урядовці тутешнього старости стрималися від дальшого урядовання. Тому заіменовано тимчасовим референтом народнього шкільництва п. Івана Вертипороха, управителя школи в Сільци Беньков., а референтом

санітарним др. Теодора Яцева, лікаря в Камінці. Військовий реферат поручив я був. концепт. практикантові ц. к. намісництва в Старім Самборі Антоневичеві, а на секретаря запросив я дра Савойку, канд. адв.

Тутешна українська залога складається з незначного числа Укр. С. Стрільців і однорічних охотників та новобранців - охотників ще не зовсім вишколених. Весь ґарнізон числить приблизно 200 людей. В ціли створення української армії зарядив я примусовий побір в цілім повіті ополченців української народности від 18—36 року життя. Побір зачинається дня 12. ц. м.

Майно бувшої австрійської армії перебрано протоколярно і адмініструється при помочі відпоручників мною визначених.

Готівкою перебрано від австрійських військових установ около 20 тисяч корон, з яких покищо проваджу докладну евіденцію і якими покриваю розходи на удержання залоги.

Харчева справа мається в нашім повіті досить добре, а саме в околиці Буська переняли ми від австр. війська ґрупу т. зв. »Чікі«, яка складається з кількох фільварків. Інвентар цілого майна т. зн. худоби, коней, збіжа і бараболь якраз виготовляється моїм відпоручником і зарядчиком тої ґрупи Сниликом. В найкоротшому часі покличу ліквідаційну комісію, зложену по можности з фаховців, яка займеться справою після вказівок Українського Харчевого Уряду.

Населення польської народности по селах заховується спокійно, зате польська інтеліґенція в Камінці заховується про око спокійно лише зі страху перед нашими стрільцями і машиновими крісами, тому мусить бути під строгим дозором. Остріших мір крім зарядження виняткового стану в цілім повіті наразі не було потреби ужити. Українське населення в повіті заховується без закиду.

Військовим командантом для Камінки є четар Косаревич, для Буська поручник Войтків, а командантом тутешньої залоги і У. С. С. є четар Салик.

Українським Повітовим Комісарем вибрано на повітових зборах мужів довіря підписаного, а заступником о. Петра Казанівськоно, місцевого сотрудника. Я відбув вже дві сесії сільських комісарів, а іменно одну в Камінці, а другу в Буську, а крім того сього тижня відбудуться два всенародні віча, одно в Камінці, друге в Буську.

Нинішного дня по Службі Божій в міській церкві при великім здвизі народу та інтеліґенції перший зложив присягу підписаний як повітовий комісар на вірність Українській Державі і українському урядові, а відтак зложили присягу новобранці числом около двіста. Маніфестація була величава і вчинила велике враження на зібранім народі. На закінчення весь народ і новобранці відповідали: »Вже воскресла Україна«. Камінка Струмілова, 10. падолиста 1918. Петрушевич, укр. повітовий комісар.

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Мишуґа, Олександер, Др.: Букарешт. (Фраґмент з дневника подорожі). „Український Прапор", Відень, 1919, Ч. 23/25.

Мишуґа, Л., Др.: В тихій волинській стороні. „Свобода", Ню-Джерзі (З. Д. П. Ам.), 1928, Ч. 2555.

Про листопадові дні 1918 р. у Володимирі Волинському.

Мишуґа, Л. др.: Зза океану визвольним змаганням рідної землі. (Спогад різдвяний звязаний з представництвом З. У. Н. Р. в Злучених Державах Америки). „Український Прапор", Берлін, 1928, Ч. 17/19; Ч. 20.

Міх.: М. Петрицький, а большевики. „Український Скиталець". Ліберець, 1921, Ч. 8.

Могалевський, Юрій: Уривок зі споминів. Календар „Червоної Калини" на 1929 р., Львів, 1928, стор. 155—161.

Монкевич, Борис, сотник: Піоніри Українського Війська. „Прапор". Военно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 4, стор. 9—18.

Монкевич, Борис, сотник: Слідами запорожців. „Табор". Военно - літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 5, стор. 63—82; Ч. 7, стор. 54 69.

Монкевич, Борис, сотник: Слідами новітніх запорожців. Львів, 1928, 16°, 206 стор. Видавництво „Добра Книжка".

Монкевич, Борис: Бій під Крутами. „Поступ", Львів, 1929, Ч. 2, стор. 59—65.

Монкевич, Борис: Лицар незломний. Світлій памяти от. Петра Болбочана розстріляного укр. республиканськими військами 29. VI. 1919. „Поступ", Львів, 1929, Ч. 6—7, стор. 198—203.

М-ч, П, поручник: На Брацлав. „Український Скиталець", Ліберець, 1921, Ч. 3.

Народний, Роман: Бій під Сушками. „Стрілецька Думка", Староконстантинів, 1919, Ч. 51.

Народний, Роман: Бій під Симонами. „Стрілецька Думка". Староконстантинів, 1919, Ч. 53.

Ніж-ий, Ст., поручник: Перші дні перевороту в Стрию 1918 р. „Український Скиталець", Ліберець, 1921, Ч. 3.

Німчук, Іван, др.: Орґанізація українських військових сил у Відні в днях перевороту. Одна сторінка з історії творення української армії. „Діло", Львів, 1928, Ч. 245.

Ольгин, Степан: Мазепинський курс мілітарний.

(Забута сторінка до історії Січового Стрілецтва). „Стрілецька Думка". Староконстантинів, 1919, Ч. 44.

Омельченко, Г. В.: Одна з жертв визвольної боротьби на Кубані. (Микола Степанович Рябовол). „Літературно-Науковий Вістник", Львів, 1926, Кн. V, стор. 28—36.

О(пока), М(икола), сотник: Спогади про 1 падолист 1918 р. в Галичині. „Стрілецька Думка". Староконстантинів, 1919, Ч. 58—59.

Оринець, В.: Протинаступ. Календар „Червоної Калини" на 1927 р. Львів, 1926, стор. 98—100.
Відноситься до боїв з Поляками в Галичині в червні 1919 р.

Охримович, В., др.: „Військовий Комітет". (Причинок до історії листопадового перевороту на основі особистих помічень і споминів). „Діло", Львів, 1928, Ч. 245.

П. Б. і Б. О.: 2 (коломийська) бриґада в червневій протиофензиві 1919 р. (Уривок з дневника). „Український Скиталець". Йозефів, 1922, Ч. 13, стор. 3—5; — Ч. 14, стор. 11—14; — Ч. 15, стор. 11—12.

Паліїв, Дмитро: Перед 8-ми роками. Здобуття Київа. „Новий Час". Львів, 1927, Ч. 98—99.

Паліїв, Дмитро: Перший листопад. „Український Національний Календар" на 1928 р. Перемишль, 1927, стор. (Календар непаґінований).

Панейко, Василь, др.: Перед Першим Листопада. Шматок спогадів. „Діло", Львів, 1928, Ч. 245.

Пекарський, Г.: Боротьба за Жовтень в Кремінчуці. (По матеріялах Окріспарта) „Вісти", Харків, 1928, Ч. 256.

Перфецький, А.: Смерть чети кінних Чорноморців. Календар „Червоної Калини" на 1925 р. Львів, 1924, стор. 116—119.
(Далі буде).

Від адміністрації

З цим числом посилаємо почтові складанки та просимо вирівнати залеглу передплату за минулий квартал та біжучу за другий квартал 1930 року.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 4. / Квітень 1930.

*

ЗМІСТ

Редагують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві